

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА
(НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК: КУРС ЛЕКЦІЙ)

Міністерство освіти і науки України
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського

Н. В. Коч

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

*Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів*

*Рекомендовано вченою радою Миколаївського національного
університету імені В. О. Сухомлинського (протокол №2 від 2 червня 2021 р.)*

Миколаїв
«Ліон»
2021

УДК 81'23(075.8)
ББК 81.0я73
К-75

РЕЦЕНЗЕНТИ:

МАРЧУК ЛЮДМИЛА МИКОЛАЇВНА – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

СУКАЛЕНКО ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри журналістики, української словесності та культури Навчально-наукового інституту гуманітарних наук Університету державної фіскальної служби України

Коч Н. В.

К-75 Когнітивна лінгвістика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Іліон, 2021. 132 с.

У навчальному посібнику «Когнітивна лінгвістика» розглянуто основні питання науки про мову як основного засобу отримання, зберігання й обробки інформації. Матеріали видання представляють частину системного навчально-методичного забезпечення лінгвістичної дисципліни, що викладається в магістратурі.

УДК 81'23(075.8)
ББК 81.0я73

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1 (лекція 1; 2). АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ	8
1.1. Когнітивна лінгвістика в колі антропоцентричних наук. Проблема виокремлення когнітивної лінгвістики як самостійного наукового напрямку.....	6
1.2. Витоки когнітивної лінгвістики та її інтегративність.....	11
1.3. Огляд проблематики сучасної когнітивної лінгвістики та її основних відгалужень.....	21
Самостійна робота до теми	26
РОЗДІЛ 2 (лекція 3). МЕТОДОЛОГІЯ ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	27
2.1. Проблема функціонування суто когнітивного методу.....	27
2.2. Огляд дослідницьких методів, що застосовуються в когнітивній лінгвістиці.....	28
Самостійна робота до теми	40
РОЗДІЛ 3 (лекція 4). БАЗОВІ ПОНЯТТЯ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ	41
3.1. Термінологічний апарат когнітивної лінгвістики.....	41
3.2. Поняття концепту. Труднощі у визначенні та розмежуванні суміжних понять.....	46
Самостійна робота до теми	57
РОЗДІЛ 4 (лекція 5; 6). КАТЕГОРІАЛЬНЕ ТА КЛАСИФІКАЦІЙНЕ ОСВОЄННЯ ДІЙНОСТІ	58
4.1. Категоріальне та класифікаційне освоєння дійсності засобами мови.....	58
4.2. Роль концептуальної метафори у членуванні картини світу.....	63
4.3. Теорія прототипів. Прототип як базовий член категорії.....	67
Самостійна робота до теми	71
СЕМІНАРИ	72
ВИДИ КОНТРОЛЮ	80
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	91

ПЕРЕДМОВА

Навчальний посібник презентує курс лекцій нормативної навчальної дисципліни «Когнітивна лінгвістика» у відповідності до освітньо-професійної програми підготовки магістрів напряму 035 Філологія спеціалізації 035. 10 Філологія (Прикладна лінгвістика).

Актуальність запропонованих для дискусії лекційних тем зумовлена необхідністю ознайомлення магістрантів філологічних спеціальностей із колом наукових проблем світової лінгвістики, що активно обговорюються сучасними зарубіжними та вітчизняними мовознавцями. Україномовні навчальні посібники з когнітивної лінгвістики, які допомогли би студентам зорієнтуватися в широкій палітрі теоретичних та методологічних положень цього наукового напряму або його відгалужень, на сьогодні небагаточисельні.

Метою написання посібника є здійснення допомоги студентам в осмисленні основних питань когнітивної лінгвістики як науки про мову, яка є основним засобом отримання, зберігання й обробки інформації. Матеріали видання представляють частину системного навчально-методичного забезпечення лінгвістичної дисципліни, що викладається в магістратурі. Лекційні теми висвітлюють проблему взаємозв'язку мислення та мови в рамках когнітивістики. У навчальному посібнику розглядаються базові теоретичні та методологічні питання цього наукового напряму, зокрема, питання специфіки категоризації та концептуалізації досвіду в колективній свідомості носіїв мови, характеру організації вербальної пам'яті людини, а також особливостей когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття й розуміння мови

та ін. Самостійна робота передбачає поглиблене вивчення зазначених питань.

Загадковою аббревіатурою NBIC у наш час скорочено позначають чотири мегатехнології, від яких, на думку вчених, залежить доля нашої цивілізації: N – нанотехнології, B – біотехнології, I – інформаційні технології та C – когнітивні технології. Синтез цих технологій має неабиякі можливості в процесі еволюції людства. Вважається, що перші три технології на сьогодні розвинуті досить потужно: спеціалістами вирішено багато проблем, відповідні дослідження суттєво збагатили світову науку. Когнітивні технології мають більш скромні досягнення. Насамперед, це пояснюється ідеальною природою об'єкта вивчення, яким є психічна діяльність людини. Основна мета C-технології – розкодування нейродинамічних кодів людського мозку – свідчить як про переваги технології, так і про її застереження. Чи можемо ми збалансувати ці полюси? Що зараховуємо до переваг C-технології? Результати її розробок втілено в сучасну інженерну психологію, біоінформатику, комп'ютерну лінгвістику та інші сучасні антропоцентристські науки, зокрема, прикладного характеру. Поглиблене вивчення людської психіки – позитивна тенденція XXI ст. Однак, на думку поміркованих учених, результати такого вивчення можуть призвести до глобальних змін у комунікації (автокомунікації, міжособистісній, масовій), що може спричинити незворотні процеси в ході розвитку історії людства.

На цю проблему звернена увага філософів, соціологів, психологів, письменників. Художнє осмислення цієї проблеми представлено, наприклад, у романі Дж. Оруелла «1984», де описана фантастична реальність суспільства, у якому завдяки технічним досягненням уможливилось «прочитання» думок, намірів, бажань його громадян.

Таким чином, проблема порушення принципу закритості меж внутрішнього світу людини іншою людиною набуває вселенського розмаху та з площини екологічності й моралі переходить у площину проблеми життєздатності людства взагалі.

Що уможливило появу С-технології? Насамперед, це розвиток когнітології – *інтегральної науки про когнітивні процеси у свідомості людини, що забезпечують осмислення та пізнання світу*. Когнітологія досліджує моделі свідомості, що пов'язані з процесами пізнання, набуття, вироблення, зберіганням, використання та трансляції знань. Когнітивістів цікавлять питання репрезентації знань і обробки інформації, яка надходить до людини різними сенсорними каналами, а також питання кодування знань у пам'яті, процесів прийняття рішень, логічних операцій мислення та інших видів пізнавальної діяльності. Значення мовної системи як однієї із універсальних семіотичних систем для когнітології є надзвичайно великим, бо саме через мову об'єктивується розумова та емоційна діяльність людини. Тому вивчення мови для когнітолога – це опосередкований шлях дослідження мислення, адже, за припущенням учених, пізнавальні структури мозку та мовні структури є ізоморфними. Механізми такого ізоморфізму – предмет зацікавленості фахівців у галузі когнітивної лінгвістики.

Розділ I. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Питання лекції:

1. Когнітивна лінгвістика в колі антропоцентричних наук. Проблема виокремлення когнітивної лінгвістики як самостійного наукового напрямку.
2. Витоки когнітивної лінгвістики та її інтегративність.
3. Огляд проблематики когнітивної лінгвістики та її основних відгалужень.

Ключові поняття: *когнітивні науки, когнітологія, когнітивна лінгвістика, концептологія, лінгвоконцептологія.*

1.1. Когнітивна лінгвістика в колі антропоцентричних наук. Проблема виокремлення когнітивної лінгвістики як самостійного наукового напрямку.

Існує думка, що когнітивна лінгвістика виникає свого часу як альтернатива структуралізму, в якому мова інтерпретується як «система в самій собі та для самої себе». Цей постулат заперечує вплив екстралінгвальних чинників, на мовну систему. Однак, безпосереднє протиставлення концепції Ф. де Соссюра та його колег і «пізнавальної» лінгвістики (пор. *cognitio* «пізнання, пізнавання, ознайомлення») є некоректним. Безумовно, що багаторівнева когнітивна система людини, яка складається із підсистем (мислення, сприйняття, пам'ять та ін.) потребує матеріального вираження результатів своєї діяльності. Функцію

такого вираження виконує мова, яку когнітивна лінгвістика розглядає як одну із основних когнітивних систем, що забезпечує зберігання та трансляцію інформації у процесі освоєння дійсності.

Полярні погляди на існування когнітивної лінгвістики як окремої науки дотепер спричиняють дискусії. Як правило, найперше згадують категоричний вислів В. Б. Касевича: «...правомірно думати, що когнітивної лінгвістики не існує – уже тому, що не існує некогнітивної лінгвістики» [80, с. 192]. Знаний у науковому світі фразеолог В. М. Мокієнко у своєму виступі на конференції, присвяченій питанням когнітивної лінгвістики (2013 р.), посилається на давню полеміку з В. Б. Касевичем: (рос.) «...И вот, спустя 20 с лишним лет, мы, когнитологи, покаянно возвращаемся к <этой> констатации В. Б. Касевича. Важно, что об этом открыто заявляет сейчас один из ведущих когнитологов, глава Волгоградской и Белгородской фразеологических школ, устроитель нашей сегодняшней конференции Н. Ф. Алефиренко. Я имел удовольствие совсем недавно, на конференции в октябре 2012 года в Томске, прослушать проблемный и программный доклад Н. Ф. Алефиренко, где ученый (во всяком случае в устном варианте своего пленарного доклада) открыто признал, что когнитология как новое направление лингвистики топчется на месте, переживает глубокий кризис, путаясь в терминологических разночтениях и воспроизводя саму себя. И не случайно заключительным аккордом его доклада стала констатация, что первоочередной задачей настоящего периода развития когнитивизма становится возвращение (пусть и на новом методологическом уровне) к «общепринятым фактам» традиционной лингвистики» [зі стенограми конференції].

Відкрита критика когнітивних досліджень свідчить, на думку Т. Г. Скрябцової, про те, що термін «когнітивний» у наукових публікаціях «нерідко є даниною моді й не несе ніякого смислового навантаження, не кажучи вже про когнітивне зобов'язання. Показово, що його усунення із заголовків і текстів багатьох статей ніяк не відбивається на їхньому змісті» [21, с. 30].

Звичайно, сам факт звернення скептично налаштованих до когнітології мовознавців свідчить про глибоку зацікавленість до порівняно нового наукового напрямку, що сформувався у другій половині ХХ ст. – когнітивної лінгвістики, яка з часом стає важливою складовою когнітивістики. Когнітивна лінгвістика формується як мовознавчий напрям, що розглядає функціонування мови як різновида когнітивної, тобто пізнавальної, діяльності, а також вивчає питання взаємозв'язку пізнавальних процесів людської свідомості (когніцій) та мови, яка їх не тільки презентує, а й бере активну участь у їхньому формуванні та розвитку. Когнітивна лінгвістика досліджує когнітивні механізми та структури людської свідомості через мовні явища, розглядає проблему співвідношення форм свідомості з мовними категоріями, визначає роль мови в категоризації та концептуалізації світу тощо. Таким чином, *об'єктом* вивчення когнітивної лінгвістики є когнітивно-мовні процеси, *предметом* – різноманітні способи презентації когнітивних (пізнавально-інформативних) одиниць на мовному рівні.

Основними завданнями лінгвокогнітологів від початку формування наукової парадигми й дотепер є: 1) вивчення специфіки кодування інформації в свідомості за допомогою мовних кодів (вербальних та невербальних); 2) опис «ментального лексикону» носіїв конкретної мови; 3) дослідження механізмів кореляції мислення та граматичної системи

мови; 4) визначення особливостей категоризації та концептуалізації фрагментів дійсності в концептуально-мовних картинах світу; 5) аналіз базових елементарних одиниць когніцій, зокрема, концептів, фреймів, слотів та ін. Останнє завдання передбачає виявлення й опис концептів (та інших ментальних одиниць свідомості) на матеріалі різножанрових текстів у рамках конкретних дискурсів, а також експериментальне дослідження структур свідомості (із залученням психолінгвістичних, соціолінгвістичних та інших прикладних методів), лексикографічну фіксацію концептів тощо.

Антропоцентризм когнітивної лінгвістики, як і багатьох інших наукових напрямів ХХІ ст. інтегративного характеру, зумовив актуалізацію питань взаємовідносин мислення і мови. Головний постулат когнітивної лінгвістики: *мовна здатність є частиною когнітивної здатності людини*. Акумуляція, переробка та трансляція інформації, усвідомленої та закодованої за допомогою мовних одиниць, дозволяє зберігати та передавати знання і досвід наступним поколінням. Для когнітивної лінгвістики, крім антропоцентризму, характерні такі принципові настанови, як експансіонізм (виходи в інші науки), функціоналізм (вивчення всього різноманіття функцій мови, головною з яких є пізнавальна), експланаторність (пояснення мовних явищ) та ін. Характер принципів та положень когнітивної лінгвістики стає зрозумілим після вивчення її витоків.

1.2. Витоки когнітивної лінгвістики та її інтегративність.

Когнітивна лінгвістика (як і когнітивістика взагалі) є поліпарадигмальною наукою: вона успадкувала набутки багатьох

наукових парадигм, зокрема філософських, психологічних, мовознавчих. Не випадково термін «когнітивні науки» розглядається як «парасольковий» [100, с. 35]. Філософська, психологічна, лінгвістична проблематика зв'язку між мовою та мисленням набула особливого ракурсу в когнітивній лінгвістиці, для якої найважливішими стали питання мовної репрезентації знань, дослідження мовних процедур оперування такими знаннями тощо.

Зазвичай, виділяють декілька джерельних баз когнітивної лінгвістики. Насамперед, це **американська когнітивістика**, яка керувалася, насамперед, суто прагматичними цілями: а саме, створенням систем комп'ютерної обробки інформації та її кодів, здатних фіксувати будь-які відомості, що допоможуть людині у швидкісному аналізі набутих знань та досвіду. Позитивною рисою американської когнітивістики вчені вважають її «методологічну технологічність», пов'язану з прагненням структурувати певним способом омовлену інформацію, в результаті чого було створено перші алгоритми застосування таких структур на матеріалі англійської мови. Аналогія комп'ютерних програм із роботою людської свідомості визначає коло наук, які займаються відповідними проблемами: найперше, це – психологія, логіка, теорія інформації, математика, кібернетика, лінгвістика. Остання наука має справу з обробкою інформації, де мова виступає основною системою кодування повідомлень. Ідея ототожнення людини і машини набуває широкого розмаху в середині ХХ ст. у зв'язку з розробкою штучного інтелекту. Прорив у кібернетиці (Н. Вінер, Дж. Нейман), математичній теорії інформації (К. Шенон, У. Увівер) також сприяє розвитку когнітології.

Значний вплив на розвиток когнітивної лінгвістики мала **когнітивна психологія**, об'єктом вивчення якої є пізнавальні процеси мислення.

Розширення об'єкта дослідження когнітивної психології, пов'язаного з психологією мовлення, стало причиною міждисциплінарного об'єднання лінгвістики та психології когнітивних процесів. Перший центр когнітивних досліджень було організовано у Принстонському університеті в 1960 р. психологами Дж. Міллером і Дж. Брунером. Науковці намагалися відповісти на глобальні питання: Яким чином фіксуються і транслюються знання в головному мозку? Які пізнавальні механізми керують мисленням? Що формує ментальність? Як свідомість отримує, перероблює та використовує інформацію? та ін.

Базовою філософською концепцією лінгвокогнітологів є **теорія В. фон Гумбольдта**, у відповідності до якої мова не тільки відображає національний характер своїх носіїв, а й формує його (мова є «орган, що утворює думку») [51]. Фундаментальні положення праці В. Гумбольдта «Про відмінність будови людських мов і її вплив на духовний розвиток людства» важливі для розуміння ролі конкретної мови у формуванні ментальності народу. У роздумах автора праці мова постає як творчий процес, що виражає «дух народу» та за допомогою якого акумулюється і транслюється культурна інформація від покоління до покоління. На думку Гумбольдта, мова формує «картину світу» (Weltbild), яка певним чином відображає реальність і впливає на мислення і поведінку своїх носіїв: «Як ні одне поняття неможливе без мови, так без неї для нашої душі не існує жодного предмета, тому що навіть будь-який зовнішній предмет для неї знаходить повноту реальності тільки через посередництво поняття. І навпаки, вся робота із суб'єктивним сприйняттям предметів втілюється у побудові та застосуванні мови. Бо слово виникає якраз на основі цього сприйняття; воно є відбитком не предмету самого по собі, але його образу, створеного цим предметом у нашій душі <...>; в кожній мові закладено

самобутнє світобачення. Як окремий звук встає між предметом і людиною, так і вся мова в цілому виступає між предметом і природою, що впливає на неї зсередини і ззовні. <...> За допомогою того ж самого акту, в силу якого вона [людина] сплітає (herausspinnt) мову зсередини себе, вона вплітає (einspinnt) себе в неї; і кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, коло, звідки людині дано вийти лише остільки, оскільки вона вступає в коло іншої мови» [51, с. 68–86].

Гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа як продовження ідей В. фон Гумбольдта уможливила поширення думок про мовну специфіку категоризації й концептуалізації дійсності в різних культурах, що послуговуються конкретними мовами. На цій концепції ґрунтуються теорії когнітивної граматики, зокрема теорія **когнітивної (просторової) граматики** Р. Ленекера, що залишається дотепер однією з базових теорій когнітивної лінгвістики. Просторова граматика визначається як система стандартних моделей для створення складних символічних структур. У семантиці лексичних одиниць важливою є прототипова модель. Синтаксичні явища пояснюються семантикою предикатів та їхньою дистрибуцією. Способи структурування й символізації концептуального змісту за допомогою образно-семантичних моделей описуються на різних рівнях граматичної системи конкретної мови. Образну схему Р. Лангакер розуміє як здібність по-різному структурувати та тлумачити зміст однієї і тієї ж когнітивної області.

В основу ідей когнітивної лінгвістики покладено теорії **генеративної граматики** та **генеративної семантики**. Моделювання мислення за допомогою мови – основна ідея Н. Хомського, теоретична основа якої – картезіанська філософія. Основні положення теорії генеративної граматики, що використовуються сучасними

лінгвокогнітологами, наступні: 1) повинно здійснюватися дослідження не мови взагалі, а конкретної мови; 2) знання (з дитинства) конкретної мови з метою правильної побудови речення – основа пізнавального процесу; 3) врахування творчого аспекту вживання мови; 4) поверхневі структури експліцитно та формалізовано виражають знання; 5) синтаксичні структури породжуються на основі ядерного речення та ін. (зауважимо, що саме ідеї генеративної граматики Н. Хомського були використані авторами «Структури магії» Дж. Гріндером і Р. Бендлером – творцями популярної технології НЛП).

Диференціація різних структур знань, визначення загальних принципів їхнього збереження, формування й обробки, виявлення ролі мови (а саме значення мовних одиниць) у їхній репрезентації, розумінні та інтерпретації становить предмет **когнітивної семантики**. Зарубіжними представниками когнітивного підходу в семантиці є К. Бругман, Р. Лангакер, Р. Джекендофф («Семантика і когнітивна діяльність», 1983 р.), Л. Талмі, Дж. Тейлор, Ж. Фоконьє, А. Ченкі, О. С. Кубрякова, А. М. Баранов, Є. В. Рахіліна, Р. М. Фрумкіна та ін. Основні школи когнітивної лінгвістики США, Західної та Східної Європи широко використовують ідеї фреймової семантики і конструкційної граматики Ч. Філлмора, П. Кея, У. Крофта, а також теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона, концептуальної інтеграції Ж. Фоконьє і М. Тернера, перспектив Р. МакЛорі, прототипів Е. Рош, семантичних примітивів А. Вежбицької, іконізму Дж. Хаймана та ін.

На думку О. О. Селіванової, сучасна когнітивна семантика керується такими основними положеннями: «1) семантика природних мов є конвенційним результатом категоризації й концептуалізації світу представниками певного етносу та культури й відображає досвід, знання,

відчуття людини...; 2) генератором значень висловлень є людина як носій когніції...; 3) той самий факт дійсності може отримати різні семантичні відповідники як в одній мові, так і в різних...; 4) висловлення, породжені з однієї глибинної синтаксичної структури, можуть бути семантично не відповідними...; 5) значення має концептуальну природу та ґрунтується на прототипній категорії...; 6) опис семантичної структури здійснюється шляхом її представлення як мережі значень, пов'язаних на підставі специфікації й розширення (метафоричного перенесення); 7) механізм метафори має когнітивне підґрунтя і є використанням знаків однієї предметної сфери на позначення іншої...» [161, с. 239–240].

В основу когнітивної семантики покладено декілька базових концепцій, зокрема, *концепція ментальних просторів* Ж. Фоконьє. На його думку, ментальні простори складаються з когнітивних (фреймових) моделей. Теорія ментальних просторів «представляє ментальний простір як гіпотетичне середовище мислення й концептуалізації, що відображає уявний стан справ і не проектується на об'єктивний світ, але актуалізується в умовах пізнавальної взаємодії суб'єкта зі світом, зокрема, у процесі породження або сприйняття повідомлення» [161, с. 241]. Цікаво, що ментальні простори виникають у процесі дискурсивної діяльності й характеризуються часовими, просторовими, причинно-наслідковими та іншими зв'язками.

Теорія концептуальної інтеграції (блендінгу) ґрунтується на наявності у людини образного мислення, завдяки якому встановлюється зв'язок між ментальними просторами. Вона має безпосереднє відношення до оригінальної *теорії концептуальної метафори* Дж. Лакоффа і М. Джонсона [223].

Оригінальністю вирізняється *конструкційна граматика* Ч. Філлмора. На думку вченого, є чимало таких мовних виразів, у яких зміст не виводиться зі значення або форми їхніх складників (одиниць, що до них входять). Тому потрібно враховувати семантику самих конструкцій, що накладають певні обмеження на їхні складники [226].

Ряд науковців відносить до когнітивної семантики концепцію *семантичних примітивів* А. Вежбицької, яка базується на генеративній семантиці Н. Хомського (теорії вроджених ідей) та постулатах філософії мови щодо створення універсальної метамови. Сама А. Вежбицька вважає передумовою створення своєї концепції дослідження Е. Сепіром елементарних смислів у процесі мовної категоризації дійсності. Е. Сепір (один із авторів гіпотези лінгвальної відносності) стверджував: «Було б помилковим вважати, що ми можемо повністю усвідомити дійсність, не звертаючись за допомогою до мови, або що мова є побічним засобом вирішення деяких часткових проблем спілкування і мислення. Насправді «реальний світ» значною мірою несвідомо будується на основі мовних норм певної групи» [162].

На думку науковців, ще в XVIII–XIX століттях було закладено вітчизняні традиції опису концептів (основної дослідницької одиниці когнітивної лінгвістики), що отримали свій подальший розвиток у XX та XXI століттях. Так, заглиблюючись у питання витоків когнітивної лінгвістики та концептології, В. К. Щербин розглядає здобутки східнослов'янських учених, починаючи з постаті Михайла Ломоносова (підрозділ «Этапы развития лингвоконцептологии в восточнославянском контексте» колективної монографії «Лингвоконцептология: перспективные направления») [110, с. 38–86]. Зокрема, згадується, що свого часу саме Ломоносов запропонував поняттєву класифікацію

російської лексики за «первинними» і «вторинними ідеями». «Матеріали для словника давньоруської мови» (1893–1912 рр.) І. І. Срезневського також представляють модель систематизації ключових понять східнослов'янської духовної культури (наприклад, добро, зло, правда, брехня, істина, совість, вина, гріх, благодіяння, злодіяння хоробрість, людяність, терпіння та ін.). У цьому ж контексті В. К. Щербин згадує М. Г. Чернишевського – російського письменника та громадського діяча XIX ст., який мав задум написати «Історію матеріального і розумового життя людства», що включала би визначення основних культурних понять людської цивілізації. Цікавим є екскурс в історію наукової думки XIX ст. Курс лекцій «Термінологія російської історії» професор В. О. Ключевський прочитав у 1884/1885 навчальному році студентам історико-філологічного факультету Московського університету. В цьому курсі автор визначив основний принцип відбору ключових історичних термінів – максимальна частотність їх використання (в сучасній термінології такі одиниці трактуються як концепти). Спробою фіксації знань у галузі політології став «Московський Збірник» (1896 р.) обер-прокурора Священного Синоду К. П. Побєдоносцева. Автор детально описав поняттєву складову таких історичних констант, як ЦЕРКВА, ДЕРЖАВА, НОВА ДЕМОКРАТІЯ, ВЕЛИКА БРЕХНЯ НАШОГО ЧАСУ, СУД ПРИСЯЖНИХ, НАРОДНА ПРОСВІТА, ДУХОВНЕ ЖИТТЯ (наприклад, трактування останнього концепту таке: «Старі установи, старі перекази, старі звичаї – велика справа. Народ дорожить ними, як ковчегом предків... Стара установа тим дорогоцінніша, тому незамінна, що вона не придумана, а створена життям, вийшла із життя минулого, з історії, й освячена в народній думці тим авторитетом, який дає історія... Найдорогоцінніші поняття, які вміщує в собі розум людський, –

знаходяться в самій глибині поля і в напівтемряві; близько цих неясних ідей, які ми не в силах привести у зв'язок між собою, – обертаються ясні думки...») [110]. Безперечно, сучасні лінгвісти розглядали б ці концепти в площинах політичної та соціально-культурної комунікації, правової системи та морально-етичних понять.

Не викликає сумнівів думка про те, що праці О. О. Потєбні про абстрагування змісту слова та поняттєву сутність думки безпосередньо стосуються ідей сучасної концептології: «Думка наша, за змістом, є або образ, або поняття... Слово, будучи засобом розвитку думки, зміни образу в поняття, само не становить її змісту. Якщо пам'ятається центральна ознака образу, яка виражається словом, то вона... має значення не сама по собі, а як знак, символ відомого змісту; якщо разом із утворенням поняття втрачається внутрішня форма, як у переважній більшості наших слів, що сприймаються як корінні, то слово стає чистою вказівкою на думку... Слово може бути знаряддям, з одного боку розкладання, з іншого – згущення думки саме тому, що воно є уявлення, тобто не образ, а образ образу» [144].

Семантичні дослідження М. М. Покровського кінця ХІХ століття теж забезпечили надійну емпіричну основу для сучасних когнітивно-лінгвістичних розвідок. Не використовуючи сучасну термінологію, лінгвісти ХІХ ст. успішно досліджували багато питань, що наразі розробляються сучасними когнітологами. У цьому аспекті доречно зауваження І. Б. Левонтіної: «...сучасна семантика вже досить багато знає про зміст мовних виразів, і рутинний семантичний опис часом буває більш концептуальним, ніж «концептологічний аналіз» [108, с. 126].

Лексикографія теж долучилася до концептології як частини когнітивної лінгвістики. Ще у ХХ ст. були опубліковані словники,

побудовані за концептуальним принципом: авторські концептуарії, тезауруси (наприклад, «Словарь к творениям Достоевского. Не должно отчаиваться» митрополита Київського та Галицького Антонія; «Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне» М. П. Андреева (1929 р.); «Словарь предметных обозначений (рубрик)» (1929 р.); «Щедринский словарь» М. С. Ольминського (1937 р.); алфавітний і систематичний каталоги дескрипторів тезауруса російської літературної мови Ю. М. Караулова (1980 р.). Продовженням лексиграфічної традиції ХХ ст. стали випуски концептуаріїв та видань на зразок «Толково-понятийный словарь русского языка» О. О. Шушкова (2008 р.). Першим словником концептів у Росії ХХ ст. стало видання Ю. С. Степанова «Константы русской культуры» (1997 р.). Цікавість науковців викликало видання багатотомної «Антології концептів» (за ред. В. І. Карасика) та аналогічних видань меншого обсягу.

Передумовою утвердження когнітивної лінгвістики є, безумовно, багаточисельні семантичні дослідження різноманітних предметно-тематичних і лексико-семантичних груп, а також семантичних полів у другій половині ХХ ст. Насамперед, треба згадати лексикографічні праці В. В. Виноградова, наукові доробки В. Г. Гака, Л. О. Новікова та ін. Окремі статті, що торкалися питань співвідношення поняття і слова (С. О. Аскольдов-Алексеев «Концепт и слово» (1928 р.), І. І. Мещанінов «Понятийные категории в языке» (1945 р.), О. С. Аксамитов «Ключевые слова эпохи» (1975 р.) та ін.) теж підготували ґрунт для сучасних лінгвокогнітивних розвідок.

Попередниками сучасних когнітивних лінгвістів є мовознавці пострадянського простору. Когнітивна семантика дотепер використовує такі апробовані в традиційній лінгвістиці моделі, як модель лексичних та

функціонально-семантичних полів А. В. Бондарко, модель лексичного значення М. В. Нікітіна, ономасіологічну модель О. С. Кубрякової, модель мереж полісемії Ю. Д. Апресяна та його модель «смысл – текст» у співавторстві з І. О. Мельчуком, моделі метафори Н. Д. Арутюнової, В. М. Телії, синтаксичну модель Г. Г. Почепцова та ін.

Вважається, що розвиток когнітивістики в Росії починається з 80-х років ХХ століття разом із першими перекладами праць Ван Дейка, А. Вежбицької, Р. Джекендоффа, Р. Ленекера, Дж. Лакоффа, М. Мінського, Е. Рош, Ч. Філмора, Дж. Фодора та ін. Когнітивно-лінгвістична термінологія формується під впливом праць західних (американських і європейських) науковців. «Короткий словник когнітивних термінів» за редакцією О. С. Кубрякової системно відображає цей процес (див. також монографії Т. Г. Скребцової «Американская школа когнитивной лингвистики» (2000 р.), «Когнитивная лингвистика» (2011 р.)). Передумови утвердження когнітивної лінгвістики в Росії та на теренах пострадянського простору доцільно поєднати з дослідженнями психології мови і мовлення у психолінгвістиці (А. А. Леонтьєв, М. І. Жинкін, І. Н. Горелов).

Підвалини когнітивної лінгвістики у другій половині ХХ ст. закладено такими східнослов'янськими мовознавцями, як Н. Д. Арутюнова, А. П. Бабушкін, В. З. Дем'янков, В. В. Жайворонок, Ю. М. Караулов, В. В. Колесов, В. В. Кононенко, О. С. Кубрякова, Д. С. Лихачов, С. Х. Ляпін, В. А. Маслова, Ю. С. Степанов, О. С. Яковлева та ін. Першими серйозними публікаціями лінгвістів стали монографії В. В. Колесова «Мир человека в слове Древней Руси» (1986 р.), А. П. Бабушкіна «Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка» (1996 р.) та ін.

Нашу розмову про витоки та інтегративність комунікативної лінгвістики доречно продовжити аналізом фрагментів доповіді В. М. Мокієнка, який доволі різко звертає увагу лінгвокогнітологів на те, що вони ігнорують багато імен і напрямів класичної лінгвістики, що розвивали ідеї сучасної когнітивної лінгвістики ще до її офіційного проголошення (див. Мокиенко В. М. «Когнитивное в диахроническом и диахроническое в когнитивном (аспекты взаимодействия). III Международная научная конференция «Когнитивные факторы взаимодействия фразеологии со смежными дисциплинами» (Белгород, 2013)). Фрагмент доповіді наведемо дослівно: (рос.) «Жаль, однако, что при этом многие когнитологи, увлекшись кажущейся инновационной ипостасью своей дисциплины, почти полностью игнорировали то, о чем уже давным-давно писали их предшественники. Да, конечно, – ссылки на А. Гумбольдта у когнитивистов звучат лейтмотивом, переходя из одной штудии в другую как магическое заклинание. Не игнорируются и имена теоретиков общего языкознания или таких знаковых ныне исследователей, как Дж. Лакофф (фамилию которого, кстати, по-русски правильнее воспроизводить как Лейкофф). Но признаемся, положи руку на сердце: где в этих работах упоминание о трудах таких первооткрывателей *языковой картины мира*, как Ян Амос Коменский с его «*Světém v obrazech*»? Где ссылки на мощное и популярное еще столетие назад направление анализа языка под углом взаимодействия «Слова и вещи»? Где хотя бы глухие ссылки на теорию и практику *семантического поля* Й. Трира? или детализированную разработку *тематических групп* и *идеографических рядов* в лексике и фразеологии? Где, наконец, хотя бы аллюзии на весьма близкое – если не сказать тождественное – наше отечественное направление русистики *лингвострановедение*, доминантой которого

является именно то, что многие когнитивисты выдают за инновацию – взаимодействие «Язык и культура»? А ведь массовое увлечение лингвострановедением в 70-е – начале 90-х годов, собственно, не во многом отличается по этой доминанте от того, что делают за последние двадцать лет когнитивисты. Понятно, можно возразить: у лингвострановедов взаимодействие языка и культуры было дидактически нацеленным, в то время как когнитивисты его возвели на почти недостижимую теоретическую, общелингвистическую высоту...» [зі стенограми конференції].

Таким чином, інтегративність когнітивної лінгвістики беззаперечна. Пріоритетні зв'язки цієї науки з іншими лінгвістичними напрямками визначаються науковцями в залежності від вектору їхніх досліджень. Так, В. М. Мокієнко, на вже згаданому симпозиумі, підкреслює необхідність посилення міждисциплінарності когнітивної лінгвістики з культурологією, історичною фразеологією та зіставною лінгвістикою: (рос.) «...Присоединяясь к многоголосию коллег фразеологов, остановлюсь на трех дисциплинах, взаимодействии с которыми, как кажется, может стать для нашей когнитологии целительным: **культурология, историческая фразеология и сопоставительная (resp. конфронтативная) лингвистика.** Разумеется, данные всех этих дисциплин так или иначе, во всяком случае некоторыми когнитивистами, пускались в оборот при когнитивном анализе фразеологии. Однако, привлечение таких данных, как правило, оказывалось спорадическим, противоречивым и поверхностным, о чем мне приходилось уже не раз писать... Обычно факты, добытые культурологами, этимологами и конфронтологами, берутся в когнитологии без аргументации их достоверности, неразборчиво – в угоду того или иного теоретического постулата, выдвинутого

конкретным автором. Это – в лучшем случае, в худшем же (и, к сожалению, отнюдь не редком) вся эта междисциплинарная триада просто-напросто игнорируется» [зі стенограми конференції].

Доповнюючи зауваження відомого лінгвіста, треба відмітити безперечний зв'язок когнітивної лінгвістики з етнолінгвістикою та лінгвокультурологією. Ці зв'язки закономірні та пояснюються спільним інтересом до етнографічних (культурних, народознавчих, етнологічних) реалій та виявів народного характеру, що так чи інакше фіксуються в мові. Наприклад, праці Х. Шухардта та М. Фуко, дозволили коригувати світ речей та їхні мовні еквіваленти в полі культури. Принцип дослідження історії слова разом з історією відповідної реалії зберігається у спільних дослідженнях мовознавців та істориків. Невипадково дослідники процесів взаємодії мови і культури народу прийшли до розуміння існування ментального корелята слова і речі, що функціонує у свідомості людини як генералізуючий концепт [178, с. 65–66]. Поняття «синонімізація слів і речей» у рамках семіотичної концепції (на основі вчення про еволюційні ряди Е. Тайлора) визначається як «процес концептуалізації у сфері культури», коли «в межах окремої «концептуалізованої області» слово і ритуальний предмет, слово і міфологема тощо можуть особливим чином семантично поєднуватися, виступаючи замісником або символізатором одне одного» [там само: 68]. В одну «концептуалізовану область» можуть входити живі й неживі об'єкти, їх слова–замісники та номінації суміжних з ними понять, артефакти різних часових епох та ін. Наприклад, у релігійній концептосфері східних слов'ян особливе місце посідає концепт АГНЕЦЬ, у структуру якого входить історична постать Ісуса Христа, його символ – агнець, обряд жертвопринесення ягняти, саме ягня як об'єкт ритуальної дії, просфора під назвою *агнець* тощо.

Етнолінгвістика та лінгвокультурологія, як і когнітивна лінгвістика, вивчають етномарковані культурні знаки, що визначають самобутність конкретного народу та функціонують у загальнолюдській культурі як репрезентанти національної ментальності. М. Ф. Алефіренко впевнений, що «мова культури як спосіб її символічної організації виступає основною формою існування й репрезентації етнокультурної свідомості» [1, с. 5]. При цьому «мова культури» розуміється широко та включає в себе ментальні утворення свідомості (концепти, культурами, символи, міфологеми, архетипи, еталони, стереотипи тощо) та їхні загальносеміотичні презентації засобами різних знакових систем: живопису, архітектури, музики, системи артефактів та ін. Однак, як вважає переважна більшість лінгвокогнітологів, основною формою репрезентації культурної специфіки є вербальна мова. Як зазначає В. А. Маслова, «мова – єдиний засіб, здатний допомогти нам проникнути у сховану від нас сферу ментальності, бо вона визначає спосіб членування світу в тій чи іншій культурі» [124, с. 114]. Тісні зв'язки лінгвокультурології з когнітивною лінгвістикою зумовлені спільним об'єктом дослідження – глибинними ментальними процесами фіксації знань і досвіду у свідомості людини та їх способами презентації на поверхневому рівні, зокрема процесами мовної свідомості. При цьому когнітивні науки стають джерелом теоретичних та методологічних знань, на яких базуються основні поняття лінгвокультурології [1; 3; 5; 124].

1.3. Огляд проблематики сучасної когнітивної лінгвістики та її основних відгалужень.

У ХХІ ст. лінгвістичні дослідження у когнітивному аспекті активізувалися. Виходять у світ такі програмні для когнітивної лінгвістики, зокрема лінгвоконцептології, видання: А. С. Зеленько «Проблеми семасіології (від класичної описової через когнітивну до лінгвістичного детермінізму)» (2001 р.), Ю. С. Степанов «Концепты. Тонкая плёнка цивилизации» (2007 р.), А. М. Приходько «Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики» (2008 р.), Т. М. Сукаленко «Лінгвокультурні типажі в українській художній літературі ХІХ ст.» (2010 р.), Н. В. Слухай «Світ сакрального слова Тараса Шевченка» (2011 р.) та ін. У статтях М. М. Болдирєва, С. Г. Воркачова, В. І. Карасика, В. В. Кононенка, Ж. П. Соколовської та ін. відображаються основні тенденції в дослідженні концептів та концептосистем на матеріалі різних мов. Навчальні посібники В. А. Маслової «Введение в когнитивную лингвистику», «Когнитивная лингвистика» ввійшли як базові у навчальні програми вишів.

Українська концептологія наразі набирає обертів. Активно у цьому напрямі працюють такі відомі українські мовознавці, як В. В. Жайворонок, А. П. Загнітко, В. Л. Іващенко, В. І. Кононенко, Т. В. Радзієвська, О. О. Селіванова, Г. М. Яворська та ін. [57; 58; 67; 68; 87–91; 148; 161; 217]. Ними та їхніми колегами детально проаналізовані такі концепти, як ВІЙНА, ВІРНІСТЬ/НЕВІРНІСТЬ, ВОЛЯ, ДУША, ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ, КОБЗАР, КРАСА, МОРЕ, ПОРЯДОК, ПРОСТІР, СЕРЦЕ, ШЛЯХ тощо.

У січні 2012 р. у Київському національному лінгвістичному університеті відбулося урочисте відкриття Центру когнітивних і семіотичних досліджень (ЦКСД), започаткованого кафедрою лексикології і стилістики англійської мови, очолюваною професором О. П. Воробйовою. Саме на цьому зібранні було оголошено про створення Української асоціації когнітивної лінгвістики і поетики (УАКЛіП). Сферами діяльності асоціації визначено організації наукових конференцій, проведення шкіл когнітивної лінгвістики та майстер-класів із запрошенням провідних науковців України та зарубіжжя, розробка інтегративних наукових проектів, підготовка методичних посібників, циклів лекцій, збірок статей, розробка інформаційного сайту, створення фахового журналу з проблематики когнітивних досліджень тощо. Науковців зацікавила доповідь професора Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького С. А. Жаботинської «Когнітивна лінгвістика в Україні: Quo vadere?», у якій було представлено огляд напрямів когнітивної лінгвістики в Україні та за кордоном. Вітчизняна когнітивна лінгвістика, на думку доповідачки, вирізняється дослідженнями таких типів: 1) створення й удосконалення лінгвокогнітивних методик (центр – Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького) та аналіз художнього тексту (центри – КНЛУ, Херсонський державний університет) і дискурсу (центр – ХНУ імені В. Н. Каразіна); 2) праці з концептології, які «не мають чітко визначеного методологічного підґрунтя»; 3) лінгвокогнітивні дослідження, які вирізняються «безграмотним» використанням існуючих методик аналізу матеріалу. Така різко негативна оцінка стану справ має, звичайно, певні підстави. Однак не варто закреслювати та знецінювати

роботу багатьох науковців, які проторюють шлях українського мовознавства в новому напрямі.

Детальний огляд проблематики когнітивної лінгвістики та концептології на теренах пострадянського простору, зокрема в Україні, представлено в публікаціях О. П. Воробйової, А. П. Загнітка та ін. Прогнози О. П. Воробйової щодо шляхів розвитку сучасної концептології наразі справджуються. Так, у I розділі монографії «Лингвоконцептология: перспективные направления» О. П. Воробйова пише: «Існують, на наш погляд, два можливих, але протилежних за своїм вектором сценарії подальшого розвитку концептології як області когнітивних студій: екстенсивний (тобто і далі вшир, шляхом накопичення даних про концепти, що описуються за схожими лекалами) та інтенсивний, спрямований на пошук нових точок зростання, нових ракурсів дослідження концептів і концептосистем на основі евристично вагомих узагальнень щодо їх структури, змісту, взаємозв'язків та інших конститутивних і комбінаторних параметрів. Однак найбільш доцільним і, напевно, найбільш ймовірним є третій, інтенсивно-екстенсивний сценарій, згідно з яким накопичення даних про окремі концепти хоча і продовжиться (можливо, з акцентом на створенні їх антологій, подібних до тих, які вже складено рядом російських учених [Антологія концептів 2005; 2006; в цілому таких томів на сьогодні сім], довідників, глосаріїв, лінгвістичних, філософських [Європейський словник 2011] або культурологічних енциклопедичних словників концептів [Степанов 1997]), але буде поступово відходити на другий план. На авансцену, швидше за все, вийдуть концептологічні студії міждисциплінарного характеру, орієнтовані на вивчення динаміки концептів і концептосистем, специфіки їх взаємодії, в тому числі й в інтерсеміотичному ракурсі,

механізмів формування (включаючи нейролінгвістичні) в синхронії та діяхронії, тексто- і дискурсоутворювальної ролі, енергетики впливу, в тому числі сугестивного, в різних дискурсивних середовищах» [110, с. 11] (переклад із рос. наш. – К. Н.).

До сформованих на сьогодні відгалужень концептології О. П. Воробйова відносить лінгвоконцептологію (В. Г. Зусман, А. М. Приходько, Н. В. Слухай, О. С. Снитко, Т. П. Вільчинська), зокрема зіставну або діяхронічну (А. В. Корольова), концептологію тексту та дискурсу (О. М. Кагановська, О. І. Морозова, А. М. Приходько), концептологію культури (Ю. С. Степанов), зокрема лінгвокультурну концептологію (С. Г. Воркачев, В. І. Карасик), художню та ідіоконцептологію (С. О. Аскольдов, О. П. Воробйова, В. Г. Ніконова), інтерсеміотичну, або мультимодальну концептологію (О. П. Воробйова), невербальну, або паралінгвальну концептологію (А. М. Приходько), а також концептологію емоцій та емоційних станів, або лінгвопсихоконцептологію, нейроконцептологію, психолінгвоконцептологію, педагогічну концептологію та ін. [110, с. 14]. А. М. Приходько вважає, що «в рамках контрастивного мовознавства, яке перейшло до етапу розвитку цілих наукових галузей (зіставна фонетика/граматика/лексикологія), прийшов час говорити про зіставну концептологію» [147, с. 81].

Актуалізація окремих сфер життєдіяльності людини уможливорює створення наукових напрямів, що досліджують спеціалізовані концепти. Так, в багатьох вишах Америки та Європи популярними наразі є спецкурси з вивчення політичних концептів. У Росії (Південний федеральний університет) створено Центр політичної концептології; видається журнал «Політична концептологія» (Ростов-на-Дону). На цей

час видана велика кількість монографій, тематичних збірок статей, присвячених аналізу політичних понять, захищені дисертації за відповідними темами (наприклад, аспірантами школи політичної лінгвістики А. П. Чудінова). Поступово виокремлюються групи лінгвістів, які спеціалізуються на дослідженні базових культурних концептів, концептів філософії та мистецтва (наприклад, див. монографію В. Л. Іващенко «Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науковомистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології)» (Київ, 2006 р.), соціально-економічних та соціально-політичних концептів на зразок ВЛАДА, ДЕМОКРАТІЯ, НАРОД, ГРОМАДЯНСТВО, РЕВОЛЮЦІЯ, БЮРОКРАТІЯ, ЕКОНОМІКА, БІЗНЕС, а також концептів різних наукових сфер та ін. Увесь цей масив публікацій стає підґрунтям для формування дисциплінарно орієнтованих концептологій (культурологічної, політичної, економічної, юридичної, історичної тощо).

❖ **САМОСТІЙНА РОБОТА до розділу I:**

✓ Підготувати реферативний огляд публікацій Н. Вінера, Дж. Неймана, К. Шенона, У. Увівера за темами (наприклад: Вінер Н. : Кібернетика, або управління та зв'язок тварини й машини; Теорія ігр Дж. Неймана; «Архітектура» фон Неймана; Системний підхід до криптографії К. Шенона; Хобі та винаходи К. Шенона; Модель комунікації К. Шенона та У. Увівера).

✓ Підготувати вибірку сюжетів фантастичних фільмів про людину-машину. Які сюжети справилися на сьогодні? Які мають реальні перспективи на майбутнє?

✓ Підготувати реферативний огляд результатів досліджень Дж. Міллера, Дж. Брунера та їх колег із питань когнітивної психології, що вплинули на ідеї лінгвокогнітологів. Підготувати презентацію теми «Втілення ідей генеративної граматики в НЛП».

✓ Проаналізувати згадані в доповіді В. Мокієнка (див. матеріали лекції) напрями вивчення мови як першоджерела ідей когнітивної лінгвістики. Обрати тему реферату та підготувати його презентацію. Пропоновані теми: «Мовна картина світу» в концепції Яна Амоса Коменського; «Слова та речі» в дослідженнях М. Фуко; Теорія семантичного поля Й. Тріра; Лінгвокраїнознавчі ідеї В. Г. Костомарова та Є. М. Верещагіна.

✓ Законспектувати та проаналізувати статтю професора О. П. Воробйової «Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки» (Вісник КНЛУ, Т. 14, № 2, 2011. С. 53–64).

✓ Проаналізувати доповідь професора С. А. Жаботинської «Когнітивна лінгвістика в Україні: Quo vadere?». Чи погоджуєтеся Ви з висновками доповідачки?

Розділ II . МЕТОДОЛОГІЯ ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питання лекції:

1. Проблема функціонування суто когнітивного методу.
2. Огляд дослідницьких методів, що застосовуються в когнітивній лінгвістиці.

Ключові поняття: *методологія, метод, когнітивний метод, методика бінарних концептуальних опозицій (дихотомічних концептів), експериментальні методи.*

2.1. Проблема функціонування суто когнітивного методу.

Основною проблемою будь-якого наукового напрямку є адекватність обраної методики дослідження поставленій меті та завданням відповідної наукової парадигми. Обґрунтування методологічних прийомів і вибору матеріалу в сучасних лінгвістичних розвідках відображає проблему суто теоретичну, пов'язану, насамперед, із диференціацією основних понять інтегрованих наукових напрямів, що використовують однакову термінологію та послуговуються подібними методами. Інтегративність когнітивістики зумовлює актуальність питання вибору методів та прийомів опису знань і досвіду. Постає також питання існування суто когнітивного методу.

Питання існування специфічного методу дослідження пов'язано, насамперед, із проблемою виокремлення когнітивної лінгвістики як самостійного наукового напрямку. Щодо цього питання однозначної думки

немає. Більше того, невизначеність методу дослідження стала причиною заперечення когнітивної лінгвістики як окремої парадигми в мовознавстві. Зокрема, В. Б. Касевич категорично стверджує, що «хоча внесок когнітивістів у сферу, наприклад, семантики виразно позитивний, вони тим не менш не створюють ні нового об'єкта (точніше, предмета) дослідження, ні навіть мовного методу» [80, с. 192]. Однак О. С. Кубрякова заперечує цю думку, вважаючи, що когнітивна лінгвістика має свій метод, який передбачає «постійне співвіднесення мовних даних із іншими досвідними сенсомоторними даними [...] на широкому культурологічному, соціологічному, біологічному і – особливо – психологічному тлі», і що «метод когнітивної науки полягає передусім у спробі поєднати дані різних наук, гармонізувати ці дані та знайти сенс у їхніх кореляціях і співвідношеннях» [102, с. 5–6]. Вона слушно зауважує: «Навряд чи можна погодитися з тим, що, наприклад, термін «когнітивний» розмитий і майже порожній: він швидше функціонально перевантажений, але окремі його значення легко диференціюються в різних контекстах» [101, с. 6]. Така диференціація найвиразніше прослідковується в різних напрямках когнітивної лінгвістики початку ХХІ століття.

2.2. Огляд дослідницьких методів, що застосовуються в когнітивній лінгвістиці.

Основні питання методології когнітивної лінгвістики стосуються опису основної одиниці дослідження – концепту. Окремі публікації, що присвячені вивченню концептів у різних лінгвокультурах, вирізняються, насамперед, нечітким визначенням методів і прийомів, які застосовуються

в їхньому потрактуванні, що часто виражається в компіляції різних за принципом аналізу методик або в їхньому несистемному використанню. Способом уникнення цього є диференціювання когнітивного, лінгвокогнітивного (лінгвоконцептологічного) та суто лінгвокультурного підходів до вивчення концепту. Кожен із відповідних наукових напрямів когнітивної лінгвістики оперує поняттям «концепт», яке в залежності від його застосування в певній парадигмі має свої особливості інтерпретації, а отже й свою специфічну логіку аналізу, свій методологічний апарат.

У залежності від обраного підходу та методів дослідники об'єднуються в окремі напрями концептології, представляючи такі її відгалуження: теоретичну (Н. Д. Арутюнова, О. С. Кубрякова, З. Д. Попова, Й. А. Стернін, Н. В. Слухай), порівняльну (М. В. Піменова, Ю. С. Степанов), діахронічну (В. В. Колесов, Н. В. Коч), зіставну (А. М. Приходько), лінгвокультурну (С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, В. І. Кононенко, Г. Г. Слишкін) концептології та ін. Об'єктами концептологічних досліджень є концепти, що потребують того чи того конкретного наукового метода (суто теоретичного: аналізу, синтезу тощо, емпіричного (зокрема, психолінгвістичного), порівняльного, зіставного, лінгвокультурного та ін.). Як правило, використання одного основного метода для вивчення концепту чи концептосфери недостатньо. Для об'єктивного аналізу концептологічного матеріалу необхідно обрати адекватну дослідницьким цілям систему методів (тобто обрати методологію), удосконалюючи обрані методи в межах їх теоретичних та евристичних можливостей.

Арсенал когнітивної лінгвістики включає широкий спектр методик та окремих методів концептуального аналізу, серед яких на сьогодні набули найбільшої популярності методики польового дослідження

З. Д. Попової та Й. А. Стерніна, логічного аналізу концептів Н. Д. Арутюнової, прототипної семантики Е. Рош, фреймового моделювання М. Мінського, тришарової структури культурного концепту Ю. С. Степанова та ін.

У посібнику українських мовознавців Н. В. Слухай, О. С. Снитко та Т. П. Вільчинської «Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні» (Київ, 2011 р.) виокремлюються конкретні методики концептуального аналізу: «...існує декілька спеціальних методик, розроблених дослідниками для вивчення концептів у межах відповідних теорій чи підходів. Йдеться насамперед про теорію профілювання, запропоновану Єжи Бартмінським, теорію вертикальних синтаксичних полів, розроблену Світланою Прохоровою, теорію концептуального аналізу для виявлення глибинних, експліцитно не виражених характеристик імен-гештальтів Людмили Чернейко, теорію вертикального контексту Ольги Ахманової, а також фреймовий підхід Світлани Жаботинської та польовий – Іосифа Стерніна...» [16 (Б), с. 168]. Перераховані методики не викликають заперечень, але при цьому слушно згадати об'єктивне зауваження рецензента посібника професора В. М. Манакіна – автора методика структурно-семантичного аналізу концептів, який пише: «Майже усі названі вельмишановні вчені не є одноосібними авторами зазначених методик. Їхня заслуга у більшості випадків полягає у високопрофесійному застосуванні наукових винаходів зарубіжної когнітивістики у своїх власних працях. Не С. А. Жаботинська, а Ч. Філлмор, Дж. Лакофф, Р. Ленекер, М. Мінський та інші провідні зарубіжні вчені відкрили такий званий фреймовий підхід, а вже інші, в тому числі російські та українські вчені поширили, в чомусь удосконалили та відшліфували його на практиці. Те саме стосується ідеї

польового підходу, яка належить не І. Стерніну, а класику мовознавчої і філософської думки – Й. Тріру, і т. д.» [там само].

Окремі напрями когнітивної лінгвістики виробили свої підходи до методології досліджень. Так, лінгвоконцептологія широко використовує *метод концептуального аналізу, фреймовий аналіз, когнітивне картування* та ін. Вибір методів дослідження передусім залежить від цілей і завдань, які ставить перед собою науковець. Наприклад, якщо такою метою є виявлення та опис концептуальної організації того чи іншого фрагменту дійсності, найпоширенішим методом такої дослідницької процедури є *семантичний метод*. За допомогою цього методу вивчається семантика відповідних мовних репрезентацій (лексичних, морфологічних, синтаксичних, фонетичних).

У лінгвокультурній концептології закономірне використання *лінгвокультурного методу*, в основі якого лежить *лінгвокультурне моделювання*. Існування суто лінгвокультурного методу – питання дискусійне. Якщо погодитися, що під таким методом розуміється комплексна інтегрована методика, що включає ряд уже апробованих методів, прийомів, дослідницьких процедур, що застосовуються для встановлення зв'язків конкретної культури і мови, що її лінгвалізує, зберігає та транслює, треба визнати реальність такого методу. Його використання закономірно в дослідженні лінгвокультурних концептів за визначенням останніх.

Одним із ефективних прийомів лінгвокультурології, запропонованих Є. Бартмінським, є *профілювання*. Бартмінський вважає, що спосіб лінгвальної об'єктивації культурних концептів уможлиблює створення мовленнєвомисленнєвого «портрету предмета пізнання». При цьому відбувається когнітивний відбір культурно значущих смислів,

закодованих у семантиці відповідних мовних одиниць, названий відомим польським етнолінгвістом профілем. При застосуванні методу профілювання з метою опису лінгвокультурних концептів, це лінгвокогнітивне утворення свідомості (в межах конкретної культури) логічно визначити як *лінгвокультурний профіль*.

Серед важливих для дослідження культурних концептів методів слід відмітити такі апробовані традиційною лінгвістикою методи, як *синхронний* (порівняння лінгвокультурем чи культурних концептів одного хронологічного зрізу), *історико-генетичний* (прослідковується динаміка розвитку концепту від початку його формування, що пов'язано з історією його концептоутворювальних номінацій), *структурний* (ґрунтується на виокремленні елементарних структурних компонентів та встановленні зв'язків між ними), *семантичний* (описується семантика компонентів як цілісної структури), *типологічний* (виявляється типологічна схожість концептів різних культур), *соціолінгвістичний* тощо. Серед відносно нових методів антропоцентричних наукових напрямів, що активно використовуються в дослідженні концептів, вирізняються *комунікативний* та *дискурсивний* методи. Останній сприяє вивченню особливостей формування концепту в умовах зміни дискурсивних практик.

Залучення *психолінгвістичних* методів (зокрема асоціативного експерименту) з метою виявлення семантичних трансформацій в інформаційному полі концепту дозволяє верифікувати його концептуальні ознаки у свідомості наших сучасників, а також визначити психологічну складову ключової номінації концепту, уточнити його оцінні складники тощо.

Дослідження культурних концептів базується на актуальній до цього часу методиці Ю. С. Степанова, яка передбачає аналіз внутрішньої форми

номінуючого концепт слова (етимологічна ознака), а також опис активного та пасивного (історичного) шару концепта [178].

Лінгвоконцептологічні дослідження здійснюються, як правило, на матеріалі однієї або декількох національних мов. Семантична інтерпретація мовних засобів, що номінують концепт, зумовлює необхідність звернення лінгвістів до фонових (культурологічних) знань. Таким чином, інтерпретаційне поле концепту розширюється й ускладнюється. Як наслідок – виникає потреба в нових методиках вивчення концептів та залучення інших, як правило, міждисциплінарних методів і прийомів.

Обов'язковими ланками опису лінгвоконцептів у відповідних дисертаціях та наукових розвідках, як правило, є: етимологічний та семантичний аналіз ключової номінації концепту, визначення частотності її використання в різних типах дискурсів чи дискурсивних практик, аналіз системних (парадигматичних, синтагматичних, ієрархічних, асоціативних та ін.) відношень між ключовою номінацією та іншими мовними одиницями, що безпосередньо або опосередковано репрезентують концепт. Для окремих видів концептів, наприклад, лінгвокультурного типу, важливо визначення культурно прецедентних одиниць, що характеризують тип особистості, його мовленнєві та комунікативні характеристики (використання фразеологічних зворотів, прецедентних імен, текстових фрагментів та ін.).

У сучасних наукових розвідках лінгвоконцепт описується, переважно, у відповідності до теорії лінгвокультурного концепту, розробленої В. І. Карасиком та його колегами. Аналіз проводиться за трьома структурними рівнями: поняттєвим, образно-перцептивним та ціннісним [75]. С. Г. Воркачов пропонує виокремлювати ще один рівень –

значеннєвий [37]. Перший рівень досліджується, переважно, за допомогою аналізу словникових дефініцій ключових номінацій концепту, що уможлиблює констатацію поняттєвого набору його ознак. Доповнює аналіз опис системних смислових зв'язків концепту.

Образний шар концепту, як правило, передбачає дослідження перцептивного (відображає досвід чуттєвого сприйняття денотата концепту) метафорично-образного (фіксує метафоричне представлення концепту) та прецедентного (відображає типове уявлення про концепт на основі прецедентних текстів) рівнів. Образно-перцептивні характеристики встановлюються переважно на матеріалі творів художньої літератури. Саме тут криється небезпека в підміні лінгвоконцептологічного методу суто літературознавчими прийомами. Розлогі описи психології літературного героя та його поведінки з використанням широких контекстів, що властиві літературознавчим розвідкам, не повинні обтяжувати лінгвістичні спостереження. Не викликає заперечень думка про те, що концепт може не мати в тексті прямих словесних визначень і виявлятися на рівні текстової семантики. Так, концепт може бути інтерпретований через ситуативні характеристики (наприклад, літературного образу) із залучення фонових знань. Однак останнє є додатковим, а не основним інтерпретаційним прийомом.

Третій шар лінгвокультурного концепту – ціннісний – найважливіший у визначенні його аксіологічної значущості для конкретної лінгвокультури. Завдяки йому розкриваються «найбільш істотні для даної культури смисли, ціннісні доміанти, сукупність яких утворює певний тип культури, що підтримується і зберігається в мові» [41]. На думку С. Г. Воркачова, значеннєвий (додатковий) рівень досліджується з урахуванням усіх парадигматичних і синтагматичних

зв'язків імен концепту, статусу основної концептоутворювальної номінації в лексичній і словотвірній підсистемах мови.

Одним із базових принципів аналізу концептів є діахронний підхід. Увиразнення цього підходу дозволяє удосконалити методика аналізу концептів, зокрема, на матеріалі різних мов, що створює підґрунтя для проведення зіставних досліджень у синхронічному та діахронічному аспектах. Принаймні всі культурні концепти повинні розглядатися в діахронії, тому що саме динаміка їхнього формування доводить або заперечує цінність відповідної ключової ідеї в часовому та просторовому вимірах. Відбір когнітивних ознак здійснюється протягом певного часу – чим більша часова тяглість, тим виразніше постають такі ознаки. Врахування історичних умов формування концепту додає об'єктивності в його аналізі. Діахронний підхід у дослідженні концептів і когнітивних категорій передбачає інтегративний підхід до розуміння структури та змісту концепту, оскільки динаміка концепту зумовлена активними процесами у свідомості та мові як основного репрезентанта і певною мірою творця цих процесів.

На сьогодні популярності набула *методика дослідження концепту як бінарної структури*. Вихідне положення методики: концепт має дихотомічну структуру, що дозволяє розглядати його як смислово біполярність та досліджувати відношення між її опозитами як перетікання, взаємопроникнення комплементарних, контрарних чи комплетивних інформем (елементарних одиниць концепту) одна в одну [94]. Також вихідною тезою методики є твердження того, що категоризація і класифікація інформації за дихотомічним принципом відповідає природі людини, властивостям її мислення і має соціальну основу. Так, перетікання «свого» в «чуже» і навпаки важливе в

міжкультурній комунікації і відповідає суті дихотомічного за природою концепту СВІЙ/ЧУЖИЙ. Антиномія смислів зумовлена антиномією буття та антиномією, що створена за законами існування культури, яка у своїй основі має протиставлення на зразок *добро – зло, верх – низ, право – ліво, людина – природа, людина – Бог, людина внутрішня – людина зовнішня* тощо.

Методика моделювання концептуального простору за допомогою поняття «бінарний концепт» («дихотомічний концепт») є перспективною в теоретико-методологічному плані. Створення адекватної дослідницької методики вивчення концептуальної картини світу передбачає, крім уведення поняття «бінарний концепт», розробку типології бінарних концептів як самостійних цілісних одиниць свідомості. Бінарні концепти можуть класифікуватися за типом логічних і семантичних відносин між їх опозитивними конструктами. Семантична наповнюваність дуальних моделей, в основі яких знаходяться універсальні природні та культурні опозиції, забезпечується словесними протиставленнями.

Створення бінарної концептуальної моделі уможливлено завдяки існуванню універсальних ментальних протиставлень і семантичних природних і концептуальних (культурних) опозицій, описаних у працях філософів, психологів, лінгвістів, культурологів, соціологів минулих століть і нашого часу. Особливе значення в дослідницькій практиці має міфопоетична модель світу, що відображає системні уявлення давньої людини про світ. Бінарна модель як інструмент пізнання дозволяє структурувати як ядро, так і функціональне поле концепту, виділяючи в ньому протиставні один одному ключові компоненти, що мають загальні та інваріантні концептуальні ознаки. Концептуальну модель пізнання можна вибудувати й описати за допомогою бінарних концептів як

самостійних ментально-чуттєвих утворень, які презентовані культурними кодами, зокрема писемними.

В. А. Маслова виділяє «двоїстість» у культурі як особливий концепт, який трактується як результат одночасного існування у свідомості людини християнських та язичницьких уявлень: «Це мов би роздвоєння всіх явищ, у тому числі й людини. Двійники можуть символізувати не тільки збалансовані симетрії в активній рівновазі протилежних сил (як, наприклад, в геральдиці), але й різні, часто протилежні поняття і сили. Таке розуміння було результатом двоєвірної народної свідомості, втіленої в концепції «двовір'я» (за Ю. Лотманом і Б. Успенським). Потім це поняття розширюється до поняття «двокультурності» у складі однієї культури, яка без залишку розподіляється на дві сфери» [10 (Б)].

Розуміння складності інтерпретації концептів привело багатьох науковців до необхідності розглядати їх за допомогою бінарної моделі, структура якої визначає характер концептуалізації фрагментів дійсності (див., наприклад, дисертацію Т. В. Григор'євої «Семантическая интерпретация концептов «Свет» и «Тьма» в русском языке» (2004 р.) і наведений у цьому дослідженні огляд праць, виконаних у тому самому аспекті). У своїх публікаціях та рукописах сучасні дослідники концептів активно постулюють ідею існування концептуальних діад (Н. О. Новікова «Концептуальная диада «жизнь-смерть» и ее языковое воплощение в русской фразеологии, паремиологии и афористике», 2003 р.), концептуальних опозицій (М. Д. Невинська «Концептуальная оппозиция «народ – власть» в политическом дискурсе», 2006 р.), концептів і антиконцептов (С. Ю. Степанов), конфронтуючих категорій (Н. В. Попова «Дихотомия конфронтующих категорий во фразеологических картинах мира русского и французского языков»), антонімічних концептів

(М. О. Садикова «Лингвокультурный анализ мифологизированных концептов «свет/light» и «тьма/darkness» в текстах священного писания») та ін.

Аналіз літератури з когнітивної лінгвістики (монографій, статей, дисертацій) показує, що дослідники використовують суміжні поняття *дихотомія, опозиція, антитеза, діада концептів, антонімічний концепт* тощо як синонімічні. Однак, ці терміни мають певні відмінності, на які вказує, наприклад, М. С. Онищенко [133]. Так, на її думку, «дихотомія розглядається як поділ на два класи без активного ціннісного протиріччя між ними. До *концептуальної дихотомії* відносяться пари таких концептів, найяскравіші когнітивні ознаки яких заперечують одна одну повною мірою, об'єктивно й очевидно, а не в результаті інтерпретації їхніх смислів або оцінних компонентів. У випадку дихотомії більша частина когнітивних ознак концепту, які суперечать одна одній, відноситься до енциклопедичного поля концепту взагалі та диференціальної і категоріальної зони зокрема. У випадку *концептуальної опозиції* мова йде про активні протиріччя між концептами і відповідно когнітивними ознаками цих концептів. Опозити повинні виокремлювати не об'єктивні диференціальні й категоріальні ознаки, а ознаки утилітарної та регулятивної зони концепту, оскільки саме ці зони включають у себе характеристики, що відображають найбільш істотні, «активні» уявлення людини про те, для чого потрібен концептуалізований предмет або явище, чого з його допомогою можна досягти, про умови його функціонування, які наслідки для людини несе його використання або застосування (утилітарні ознаки), а також відомості про те, що слід або не слід робити з цим предметом або явищем у певній концептосфері (регулятивна зона). Поняття *концептуальної антитези* запозичене зі стилістики, тому логічно

віднести до цієї категорії ті концепти, в яких опозиційні когнітивні ознаки відносяться до образного компоненту макроструктури концепту, що включає перцептивні та когнітивні образи. Також сюди можна віднести концепти, що містять такі когнітивні ознаки, які відображають зв'язок концепту з побутом та культурою народу. *Концептуальні діади* акцентують ціннісні суперечності, тому до них відносяться такі концепти, у змісті яких є протилежні ознаки з інтепретаційного поля концепту взагалі та оцінної зони зокрема. Віднести до *антонімічних концептів* можна, по-перше, не-антиномічні по суті концепти, по-друге, такі концепти, в яких когнітивні ознаки, що суперечать одна одній, належать до найяскравіших когнітивних класифікаторів» [133, с.].

В. І. Карасик вважає бінарнізм найважливішою конститутивною ознакою, що дозволяє віднести концепт до тієї чи іншої категорії: «Однією з найважливіших ознак категоріального статусу концептів є їхній антиномічний характер, наявність бінарної опозиції як конститутивної ознаки концепту. Ця бінарність може мати різні напрямки, уточнюючи концепт діалектично або логічно, наприклад, сутність – явище, життя – смерть, свобода – необхідність» [5 (Б), с. 98]. На думку С. Г. Воркачова, особливий інтерес для лінгвокультурології представляють «парні концепти», які він називає «семантичними дублетами» і відносить до них пари на зразок «щастя – блаженство», «любов – милість», «справедливість – правда», «свобода – воля», «честь – гідність» тощо. Науковець вважає, що в синонімічній парі переважно другий член етнічно маркований [37].

Смислова дихотомія закладається у психіці людини як строга симетрія (абсолют), але у процесі розвитку свідомості трансформується, набуваючи асиметричні форми, що доводиться численними дослідженнями міфологічних картин світу з їхніми фундаментальними

опозиціями «світло – тьма», «життя – смерть», «добро – зло» і т. ін. (див., наприклад, праці О. М. Афанасьєва «Поэтические воззрения славян на природу», О. О. Потебні «О некоторых символах в славянской народной поэзии», В. В. Иванова и В. М. Топорова «Славянские языковые моделирующие семиотические системы (древний период)», Т. В. Топорової «Об оппозиции «темный мир» – «светлый мир» в древнегерманской космогонии», «Древнегерманские представления об идеальном пространстве и времени», «О типах познания в древнегерманской мифопоэтической модели мира» та ін.).

Ідея семантичних бінарностей має безпосереднє відношення до пошуку так званих елементарних смислів, простих ідей, семантичних примітивів, що властиві всім мовам та складають їхню поняттєву основу (Р. Декарт, Г. Лейбніц, Д. Локк, Л. Єльмслев, Х. Серенсен, У. Вейнрейх, Е. Бендикс, М. Бірвіш, А. Вежбицька, Ю. Апресян та ін.) Так, А. Вежбицька та її послідовники вважають, що значення всіх слів у мові можуть бути описані за допомогою обмеженого набору мовних одиниць, що складаються з декількох десятків лексем як семантичних «атомів», які не розкладаються. У ряд описаних семантичних примітивів уходять елементи, з яких можна легко побудувати базові бінарності (як абсолютні, так і відносні), наприклад, *я - ти, хтось - щось, тут - там, хтось - щось, цей - інший, один - два, один - багато, під - над, до - після, хороший - поганий, великий - маленький* тощо [26]. Більшість цих бінарностей характеризують зовнішні та внутрішні відношення елементів у антропоморфній картинах світу. На думку дослідниці, «умовний набір універсальних людських понять може бути ефективно використаний як набір «елементарних концептів», на основі яких можна витлумачити і зробити зрозумілими складні й незрозумілі значення» [там само].

Таким чином, положення про реальність концептів пов'язано з питаннями визначення їх змісту та методів, за допомогою яких цей зміст актуалізується. Сучасні мовознавці активізують пошуки щодо рішення цих питань та мають певні здобутки в означеному напрямі. Однак масштабність проблеми зумовлює потребу в подальшій розробці теорії та методології опису концептів.

❖ САМОСТІЙНА РОБОТА:

✓ Пояснити методику фреймового аналізу концептів, використовуючи посилання на праці Ч. Філлмора, Дж. Лакоффа, Р. Ленекера, М. Мінського та ін.

✓ Укласти термінологічний довідник основних понять фреймової семантики: фрейм, слот, когнітивний сценарій, когнітивна схема тощо.

✓ Проаналізувати наукову розвідку (на вибір), у якій використовується методика фреймового аналізу концептів (із посиланням на конкретний фаховий журнал).

✓ Підготувати розширену доповідь про використання авторських методик дослідження концептів (на вибір) таких науковців, як О. С. Ахманова, Є. Бартмінський, С. А. Жаботинська, В. І. Манакін, З. Д. Попова, С. Прохорова, І. А. Стернін, Л. Чернейко.

✓ Законспектувати: Мартінек С. Структура когнітивної категорії крізь призму асоціативного експерименту (на матеріалі слов'янських мов). *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2012. Вип. 61. С. 76–85; Мартінек С. Емпіричні й експериментальні методи у сучасній когнітивній лінгвістиці. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Вип. 52. Львів: Вид-во ЛНУ, 2011. С. 25–32. Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/faculty/Philol/www/visnyk/52_2011/52_2011_martinek.pdf.

✓ Провести асоціативний експеримент щодо виявлення психосемантичної складової політичних концептів сучасного українського політичного дискурсу (три концепта на вибір). Узагальнити результати дослідження.

Розділ III. БАЗОВІ ПОНЯТТЯ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Питання лекції:

1. Термінологічний апарат когнітивної лінгвістики.
2. Поняття концепту. Труднощі у визначенні та розмежуванні суміжних понять.

Ключові поняття: *когніція, концепт, картина світу, концептуальна картина світу, концептуально-мовна картина світу, концептосфера.*

3.1. Термінологічний апарат когнітивної лінгвістики.

У когнітивно-лінгвістичних, зокрема концептологічних, дослідженнях широко використовуються такі терміни, як *когніція, картина світу, концептуальна картина світу, концептуально-мовна картина світу, концептосфера* та ін.

Дослідження процесу концептуалізації дійсності проводиться на всіх рівнях пізнання. Для всебічного опису цього процесу в когнітології функціонує термін *когніція*, під яким розуміються *свідомі й несвідомі процеси, що пов'язані з отриманням, переробкою, зберіганням і використанням інформації*.

Завдяки здібності людської свідомості до віддзеркалення дійсності в свідомості формується *аккумулятивна система, що зберігає знання та досвід у вигляді понять, суджень та умовиводів*. Таку систему прийнято називати *картиною світу* (ряд науковців віддає перевагу назві «модель світу»). Розуміння картини світу в фізиці (В. Герц), логіці та філософії (Л. Вітгенштейн), когнітивній лінгвістиці (Г. Колшанський), безперечно,

має свою специфіку. «Філософський енциклопедичний словник» визначає це поняття як «цілісний образ світу, який має історично зумовлений характер, формується у суспільстві в рамках вихідних установок світосприйняття, ...зумовлює специфічний спосіб сприйняття світу». Неконкретність та розмитість терміна спонукає до його уточнення. Врахування таких критеріїв, як ступінь узагальнення та засоби моделювання реальності, уможливило виникнення термінозначень «наукова картина світу» (загальнонаукова або частково-конкретна на зразок «фізична картина світу», «біологічна картина світу» тощо), «наївна картина світу», «міфологічна картина світу», «релігійна картина світу» та ін. Лінгвісти трактують картину світу як *омовлений глобальний образ дійсності, що лежить в основі світогляду людини, її лінгвоментальності*. Таким чином формується поняття *мовна картина світу*.

У когнітивній лінгвістиці, де основною структурною одиницею дослідження визнається концепт, з'являється поняття *концептуальної картини світу*. А твердження того, що переважна більшість концептів омовлюється, тобто репрезентується засобами природної мови, приводить до необхідності кореляції термінозначень «концептуальна картина світу» та «мовна картина світу» (як правило, перше поняття вважається більш широким). Встановлюючи зв'язок між концептуальною і мовною картиною світу, лінгвісти виходять із положення про активну роль мови як певного акумулятивного коду для зберігання і передачі генетично важливої інформації у формуванні й становленні ментальності народу. Враховуючи аргументи прихильників думки про лінгвальну природу концептів, доцільно оперувати, на нашу думку, поняттям *концептуально-мовна картина світу*.

Звичайно, мова виконує не тільки функцію означування концептів, вона певним чином формує їхню семантичну структуру. До таких висновків дійшли дослідники моделей дійсності, встановлюючи зв'язок між концептуальною та мовною картинами світу. Так, Т. В. Ців'ян констатує: «Паралельний аналіз структури моделі світу та структури мови виявляє відповідність набору універсальних семіотичних опозицій моделі світу набору мовних (лексико-семантичних, граматичних) категорій, що припускає взаємодію структур в обох напрямках: від моделі світу до мови і від мови до моделі світу. Останнє означає не тільки те, що модель світу може бути описана за допомогою мови, але що вона може бути описана *за принципом мови*, наприклад, із виділенням граматики і словника» [203].

Концептуальна картина світу як сукупність концептів співвідноситься з мовною картиною світу через конкретні мовні одиниці, зокрема лексичного й граматичного рівнів, і представлена, зазвичай, «наївною» і науковою парадигмами знань, репрезентація яких має свої особливості в конкретній мовній системі. Як і будь-яка ідеальна одиниця свідомості, концепт потребує свого матеріального втілення, хоча, на думку деяких дослідників, концепт не обов'язково має вербальну оформленість [11 (Б)]. Зауважимо, що культурно значущі концепти завжди вербально оформлені, інакше вони не зможуть бути актуалізовані в свідомості представників культури різних епох. Вербальне вираження концепту дозволяє виявити своєрідність одного з головних способів освоєння світу – національної мови. Звичайно, певні компоненти концепту (наприклад, емоційні) можуть бути доповнені знаками штучних семіотичних систем, що виконують компенсаторну функцію (живопис, архітектура, музика тощо).

Вербалізовані уявлення та поняття – суть мовної картини світу, культурна специфіка якої, насамперед, визначається семантичною підсистемою мови і сама визначає принципи організації (структурування) цієї підсистеми. Модифікації ментальної та чуттєвої інформації можливі тільки потенційно, оскільки вони обмежені мовними репрезентаціями конкретної мови. А. П. Бабушкін, розробляючи типологію концептів, підкреслює, що кожен концепт виражається за допомогою вербальних засобів і має детерміновану значеннями семантичну структуру [1 (Б)]. Про роль мови у процесі формування концептів О. С. Кубрякова пише: «Людина не тільки позначає світ, а й описує його. У таких описах народжувалися нові концепти... Їхня поява – це результат аргументації мовної дискурсивної діяльності людини, про яку можна говорити як про діяльність мовленнєвоментальної, що здійснювалася в абсолютно певних історичних, культурологічних і особливо прагматичних умовах. У цих ситуаціях концепти виникають в умовах їх номінального визначення» [101, с. 16].

Особливі форми представлення має *культурний концепт*. Він характеризується загально семіотичними виявами, тому репрезентується як засобами природної мови, так й іншими інформаційними знаками невербальної природи. Узагальнювальне уявлення концепту базується на усвідомленні його внутрішнього центрального образу, вербальної презентації і вражень від об'єкта концептуалізації на основі інтелектуальної та фізичної діяльності людини, що направлена на освоєння цього об'єкта. Однак погляд на існування невербальних концептів (обряди, ритуали, стереотипи поведінки та ін.) нам здається не цілком обґрунтованим. Адже кожен обряд, ритуал, стереотипна поведінка супроводжуються вербальним супроводом. У цьому випадку, можливо, невербальні форми презентації

концепту домінують, але заперечувати його вербальну представленість нелогічно навіть тому, що кожен обряд, ритуал чи еталон поведінки має свою назву. Можливо, якщо розглядати такі концепти як окреме повідомлення конкретного комунікативного акту без прив'язування до культурного контексту й тільки в синхронії, то їх можна назвати невербальними. Однак таку ситуацію можна тільки уявити, в реальності будь-який концепт буде мати своє вербальне вираження.

Діахронна перспектива визначає особливий статус так званої «лінгвальної реальності», тому що початкове розуміння предмета номінації відбувається не тільки через його об'єктивацію словом, а, в деяких випадках, не стільки завдяки, а й всупереч номінуванню (йдеться про генерування великої кількості імен для одного об'єкта як спробу визначити всі його релевантні ознаки в «наївній» картині світу). Первинним у когніції фактів реальності є обов'язкове сенсорне і ментальне уявлення про реалії дійсності у зв'язку з їх знаковим оточенням. Безумовно, номінація закріплювала концептуальний зміст у свідомості, проте факти давніх мов, що демонструють тривалий процес відбору ключових номінацій концептів через їхні деривативні, варіативні (фонетичні, граматичні) та синонімічні можливості, доводять, що усвідомлення дійсності на початковому етапі розвитку соціуму передбачало широкий знаковий контекст. Усі культурні концепти повинні розглядатися в діахронії, тому що тільки в динаміці проявляється їхня сутність, яка полягає в презентації центральної ключової ідеї у всіх часових вимірах, а не в межах тільки певної епохи. Діахронний підхід до вивчення мовних презентацій концепту в порівняльно-історичному аспекті дозволяє інтерпретувати випадки розходження подібних картин світу, які

представлено мовами різних груп та сімей, а також близькоспорідненими мовами, що мають спільне генетичне коріння.

Осмислюючи явища національної культури в їхньому відношенні до мови, академік Д. С. Лихачов уводить у науковий обіг поняття *концептосфери* та пояснює його необхідність тим, що «воно допомагає зрозуміти, чому мова є не просто способом спілкування, а якимсь концентратом культури – культури нації...» [112, с. 9]. Діахронний підхід до вивчення відповідних явищ дозволяє зкорелювати термінозначення «концептосфера» та «семіосфера» Ю. М. Лотмана, який визначає останнє як «семіотичний простір культури», основним компонентом якого є мова, як «результат і умова розвитку культури» [114, с. 165–166, 168]. М. Я. Блох із приводу суміжності понять «концептосфера» і «картина світу» зауважує: «Концепти, як відомо, об'єднуються в концептосфери, тобто в асоціативні множинності концептів, що відносяться до певних ділянок світу, відображеним свідомістю... Отже, картину світу в цьому сенсі можна визначити як сукупність концептосфер» [14, с. 101].

Особлива роль у реконструкції концептосфер відводиться лексиці мови, оскільки саме лексичний склад найбільш «чутливий» до змін в культурі суспільства, тонко реагуючий на всі трансформації колективної та індивідуальної свідомості. Однак ця реконструкція переважно здійснюється без урахування її діахронної складності. Саме діахронний підхід до дослідження концептів та їх вербалізаторов дозволяє простежити динаміку розвитку концептів та інших інформаційних одиниць свідомості – їх історико-культурну еволюцію, яка свідчить про особливості формування ментальності та культури народу.

3.2. Поняття концепту. Труднощі у визначенні та розмежуванні суміжних понять.

Однією з основних проблем когнітивної лінгвістики, що залишається і дотепер, є **проблема визначення концепту**. Слово *концепт* є калькою англійської лексеми *concept* із латинської *conceptus* у значеннях «узагальнене поняття», «схоплювати», «зародок». Відповідно до семантики слова, дослідники, пояснюючи зміст терміну, використовують метафори «схоплення [змісту]» та «зародку».

У розробці лінгвокогнітивних термінів, зокрема, терміна «концепт», досягли певних успіхів В. І. Карасик, В. В. Красних, О. С. Кубрякова, В. Л. Іващенко, В. А. Маслова та ін. На сьогодні лінгвісти, досліджуючи питання лінгвістичної концептології в різних аспектах (етнолінгвістичних, лінгвокультурологічних, психолінгвістичних тощо) оперують, переважно, терміном «концепт», уточнюючи при цьому його сферу функціонування (наприклад, «культурний концепт», «лінгвокультурний концепт»).

Складність визначення центрального поняття когнітивістики – «концепт» – зумовлена характером його психічної (ідеальної, ментальної) природи і тому розглядається в рамках проблеми взаємовідношення мислення та мови. С. О. Аскольдов у статті «Концепт і слово» (1928 р.) тлумачить поняття концепту наступним чином: «Концепт є мисленнєве утворення, що заміщає нам у процесі думки невизначену кількість предметів одного й того ж самого роду» [7, с. 28], тобто концепт розуміється як узагальнене уявлення однорідних предметів.

Науковці, заглиблюючись у проблеми концептології, аналіз терміна «концепт» базують, насамперед, на філософських уявленнях про це ментальне утворення свідомості. Спираючесь на праці Геракліта, Платона,

Аристотеля, Канта, Гегеля, Гуссерля та інших філософів, концепт пов'язують, насамперед, із поняттям «ідея». С. С. Неретіна, враховуючи позицію концептуалізму середньовічної схоластики вважає концепт актом «схоплення» смислів речі «у єдності мовленнєвого висловлювання» [129, с. 306]. Г. Г. Слишкін трактує концепт у відповідності до поглядів Абельяра, а саме як «логіко-лінгвістичну категорію, що утворює зв'язок між світом думки і світом буття» [168, с. 29].

Традиційно в семантиці зміст слова протиставлявся його формальному вираженню як ідеальне матеріальному. О. О. Потєбня у праці «Думка і мова» наголошував на психосемантичній природі слова [144]. Про суспільно закріпленій зміст слова, що представляє собою «внутрішньо пов'язану систему різноспрямованих відображень різних «фрагментів дійсності», між якими в системі певної мови встановлюється смисловий зв'язок», писав ще свого часу В. В. Виноградов.

Певний час утвердженню термінопозначення «концепт» у працях лінгвістів заважало паралельне використання таких термінів (теж когнітивних за суттю), як архетип, когніотип, стереотип, ідея, розумовий патерн, прототип, скрипт, сценарій, фрейм, одиниця знання, ідеологема, інформема, ключове поняття, ключове слово, слово-концепт, конструкт свідомості, (лінгво)культурема, міфологема, образ, код, символ та ін. Це термінологічне різноманіття перешкоджало (та перешкоджає й дотепер) проведенню концептологічних досліджень. Саме термінопозначення «концепт» довгий час пояснювалося метафорично: використовувалися метафори «хмаринки», «яблука» тощо (згадаймо міркування академіка О. Н. Трубачова, який застерігав від назрілої «кризи концептуалізації і термінологізації», що виражається в тому, що сучасна терміносистема «болісно рясніє від перебільшень і метафор» [190, с. 3]).

Майже столітній пошук наукової думки, що прагне уточнити і пояснити поняття «концепт», безсилий у своїх спробах виробити єдине визначення цього терміну, проте на цей час окреслено основні напрями в його вивченні: власне лінгвістичний, когнітивний та культурологічний. У багатьох працях сучасних дослідників представлено детальні огляди як цих напрямів, так і відповідних до напрямку визначень поняття «концепт».

Неоднозначність визначення концепту пов'язана, насамперед, із тим, що ця одиниця свідомості стала предметом дослідження багатьох наук: філософії, психології, лінгвістики, когнітології, культурології та їхніх численних напрямів. Автори «Короткого словника когнітивних термінів» визначають концепт як «термін, що пояснює одиниці ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; операційна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови світу (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної в людській психіці» [99, с. 90]. О. С. Кубрякова, один із авторів цього словника, тлумачить концепт як «квант знання» і розглядає його як «парасольковий» термін (як і термін «когнітивні науки»), тому що він «покриває» предметні області декількох наукових напрямів: перш за все когнітивної психології та когнітивної лінгвістики, що займаються проблемами мислення і пізнання, зберігання і переробки інформації» [там само, с. 58].

Психолінгвістичний аспект розуміння концепту представлено, наприклад, у енциклопедичному виданні за редакцією Ю. М. Караулова, в якому в основу визначення терміна «концепт» покладено поняття «інформема»: «Інформаційні згущення, за допомогою яких завдяки мові здійснюється мислення і функціонує свідомість, можуть бути названі інформемами, тобто односторонніми одиницями ментально-лінгвального

комплексу інформаційних цілісностей». Інформема, що пройшла первинний семіозис, стає двосторонньою одиницею – іменованою інформемою, концептом – і набуває статусу загального надбання. Іменовані й неіменовані інформеми складають знання. Пошук відповідного означувального відбувається завдяки основній властивості інформеми – векторності, що припускає прагнення до самовиявлення, перетворення на знак. Такий пошук супроводжується, з позиції психолінгвістів, встановленням асоціативного зв'язку за суміжністю [там само]. Психолінгвіст М. І. Жинкін трактує концепт як стисле у внутрішньому мовленні уявлення, яке містить у собі смисловий згусток цілісного тексту, що має предметну область висловлювання.

О. О. Селіванова прирівнює концепт до «ментально-психонетичного комплексу», і трактує концепт наступним чином: «Концепт (від лат. *conceptus* – поняття від *conspicere* – збирати, вбирати в себе; представляти себе; утворювати тощо) – інформаційна структура свідомості, різносубстрактна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості у взаємодії з позасвідомим» [161, с. 292].

Ряд визначень містять у собі різні підходи до концепту. Так, наприклад, Н. В. Слухай визначає концепт як «центральне поняття когнітивної семантики, ментальний прообраз, ідея поняття і навіть саме поняття; ідеальний образ, що уособлює культурно зумовлені уявлення мовця про світ; має певне ім'я у мові» [16 (Б), с. 108]. Акцент на культурній зумовленості концепту в працях Ю. С. Степанова уможливив формулювання поняття, як «енергетичного згустка культури», який «не тільки мислиться, а й переживається» [178, с. 40, 41].

Аналіз різних тлумачень терміну «концепт» дозволив А. П. Загнітку ґрунтовно узагальнити дані. Посилаючись на низку праць відомих лінгвістів, він зазначає, що «у сучасних студіюваннях концепту усталилося кілька підходів до його дефінування: 1) поняття – це думка/уявлення про предмети і явища, що узагальнює їхні спільні та характерологічні ознаки, концепти – це насамперед ідеї, що охоплюють і абстрактні, і конкретно-асоціативні, й емоційно-оцінні, й емоційно-узагальнювальні ознаки, тому «концепти не тільки мисляться, вони переживаються» [Степанов 1997: 41]; 2) концепт – це точка перетину між культурним світом та світом індивідуальних смислів, це «згусток культури у свідомості людини і те, яким шляхом людина входить у культуру» [там само: 41–42], як вона її сприймає і переживає, входить у неї, історія поняття, його зміст; 3) концепт – це заступлення слова в індивідуальному баченні й у відповідному контексті [Лихачев 1997: 281], особисте осмислення, інтерпретація об'єктивного значення і поняття як змістового мінімуму значення, власне насичення та інтерпретація; 4) концепт – це реально наявне в людській свідомості динамічне перцептивно-ментально-афективне утворення, чим суттєво відрізняється від поняття і значення як елементів наукового опису [Залевская 2001: 39]; 5) концепт – це напрацьоване на ґрунті життєвого поняття абстрактне наукове поняття [Соломоник 1995: 246]; 6) поняття – це те, про що люди домовляються, їх люди конструюють для витворення «спільної мови» в обговоренні проблем; концепти існують як даності, їх люди реконструюють з певним рівнем впевненості/невпевненості [Демьянков 2001: 45]; 7) концепт – сутність поняття, виявлювана у своїх змістових формах – образі, понятті, символі; поняття виступає наближенням до концепту, це вияв концепту в одній з його змістових форм; концепт – і

ментальний генотип, і атом генної пам'яті, і архетип, і першообраз тощо [Колесов 2004: 19–20]; 8) поняття (*intellectus*) пов'язано з раціональним знанням (розумінням), концепт (*conceptus*) – довільне вивищення духу, розуму, спроможного творчо відтворювати смисли (Абеляр, цит. за: [Воркачев 2004: 16]); 9) концепти – це смислові кванти людського світобуття, що залежно від умов і потреб перетворюються у відповідні спеціалізовані формоутворення, «гени культури» як складник культурного генотипу; 10) концепти – це узагальнений вияв структурування світу і вияв останнього в ментальному просторі індивідуума, соціуму тощо; атом пам'яті з поступовим нашаруванням у ньому відповідних образних узагальнень, функційних специфікацій, культурних традицій та аксіологічних настанов. Концепти постають як самоорганізувальні інтегративно-кумулятивні функційно-системні багатовимірні (три-, чотири- і більше вимірні) ідеалізовані формоутворення, що мають опертям поняттєвий (власне-поняттєвий, передпоняттєвий, псевдопоняттєвий) ґрунт, усталені в значенні певного знака: наукового терміна чи загальноживаного слова, фразеологізму, ускладненої лексико-семантичної структури, невербального (квазіпредметного) образу, або опредметненої (квазіопредметненої) дії тощо (див., наприклад: [Ляпин 1997: 16–18]) [58, с. 15–16].

Відповідно до діахронного підходу, глибинна структура концепту містить інформаційні взаємозалежні блоки, що включають чуттєві (сензитеми), раціональні (менталітеми) і культурні (культуреми) елементи. Таким чином, концепт являє собою *єдність певним чином інтегрованих чуттєвих, мисленнєвих і культурних структур, у процесі об'єднання і взаємодії яких утворюється смисловий згусток, що корелює з конкретним предметом або цілою предметною областю*. Пізнавальний

блок свідомості, за який відповідають мислення, відчуття, сприйняття і пам'ять, формує основу концепту.

У певній комунікативній ситуації концепт транслює і генерує смисли. Така ситуація передбачає прямий і зворотний зв'язок трансляції, що приводить до розширення інформаційного поля концепту. Основні властивості поля – динамічність та відкритість – вступають у антиномічні відносини з такими його характеристиками, як статичність (константність) та консервативність. Константність концепту як інформаційного знаку базується на стабільності породження в певній культурній системі смислових моделей. Особливістю реалізації смислу концепту в процесі комунікації є те, що він сприймається та інтерпретується в теперішньому часі в конкретній комунікативній ситуації.

Наступна проблема для усвідомлення термінозначення «концепт» є його **диференціація з терміном «поняття»**. Наприклад, В. М. Манакін стверджує, що термінологічне розмежування концепту й власне поняття залишається в когнітивній лінгвістиці «не до кінця зрозумілим» [118, с. 26–33]. Один із авторів словника когнітивних термінів, В. З Дем'янков, виявляє різницю наступним чином: поняття конструюється в результаті домовленості між людьми з метою «мати спільну мову», концепт існує «сам по собі» й реконструюється людиною «з тим або іншим ступенем (не)впевненості», тому для концепту характерні дифузність, гіпотетичність, розмитість [53, с. 27].

Ототожнення концепту з поняттям ґрунтується на спільності природи цих феноменів. Ми схильні дотримуватися думки, що співвідношення поняття і концепту виражається в тому, що поняття становить ядро концепту. У цьому сенсі концепт ширше поняття, оскільки включає ще емоційні, сенсорні й інші компоненти, що входять до його

інформаційного поля (З. Д. Попова та Й. А. Стернін виділяють поняття-концепт як окремий вид концепту) [12 (Б)].

Ю. С. Степанов розмежовує терміни «концепт» і «поняття» наступним чином: «<концепт – це> процес, подібний із визначенням поняття в логіці. Але між тим й іншим є дуже важлива відмінність. Визначення концепту... складається з історично різних шарів, різних і за часом утворення, і за походженням, і за семантикою, і тому спосіб їх підсумовування і визначення за самою сутністю справи є генетичним; концепт отримує завжди генетичне визначення» [178, с. 56]. «Емоційність» концепту також відрізняє його від поняття: «На відміну від понять, концепти не тільки мисляться, вони переживаються. Вони – предмет емоцій, симпатій і антипатій, а іноді й зіткнень» [там само: 40] (С. Г. Воркачов вважає, що переживаються не концепти, а відповідні ситуації). Ю. С. Степанов переконливо пише про те, що концепт «включає в себе не тільки логічні ознаки, а й компоненти наукових, психологічних, авангардно-художніх, емоційних і побутових явищ і ситуацій» [179, с. 20].

Наступна проблема розуміння поняття «концепт» пов'язана з його **диференціацією зі словом**. Дотепер немає чіткого розмежування концепту і слова, це пов'язано з тим, що слово є головним вербалізатором (основною формою об'єктивації) концепту. А. Вежбицька вводить поняття «концепт-мінімум» і «концепт-максимум», які відповідно передбачають неповне та повне володіння змістом слова [26]. У своїх працях терміном «слово-концепт» користується Є. С. Нікітіна. Однак, ототожнення понять «концепт» і «слово», незважаючи на те, що вони мають загальний план вираження, неможливо вже тому, що характер утворення і способи вивчення цих різнопланових одиниць різні. Вивчаючи слово, ми застосовуємо семантичний аналіз, досліджуючи концепт –

концептуальний. Безсумнівно, ці аналізи перетинаються, однак мають свою специфіку, зумовлену предметом дослідження, цілями і завданнями, кінцевим результатом. Семантичний аналіз (як лінгвістичний) спрямований на виявлення семантичного поля слова, його семантичної структури та семного складу. Предмет концептуального аналізу – концепт в його взаємодії з іншими концептами через установлення їхніх когнітивних характеристик.

Типологія концептів – ще одна важлива проблема когнітивної лінгвістики, зокрема концептології. Концепти є надзвичайно рухливими та дифузними утвореннями, тому їх важко й складно описати. Особливості опису концептів зумовлені, насамперед, типом концепту. Сучасна лінгвоконцептологія оперує кількома суттєвими підходами класифікації концептів, хоча кожний із них не є вичерпним, що умотивовано їхньою ментальною природою. Основними критеріями встановлення типу концепту для сучасних лінгвістів слугує таке: інформаційна значимість ментального утворення свідомості, його змістова наповненість, ступінь абстрактності змісту, тип знання, актуальність і функціональність концепту в свідомості тощо.

Одним із критеріїв визначення типу концепту є характер мовних засобів, що його репрезентують. Наприклад, урахування граматичних ознак таких засобів дозволяє поділяти концепти на *предметні* (справедливість, людина, навчання), *ознакові* (справедливий, людський, навчальний) та *подієві* (бути справедливим, бути людиною, навчатися).

Відповідно до моделей психологічної діяльності людини концепти співвідносяться зі *сценаріями*, *схемами*, *фреймами*, *слотами*, *гештальтами*. На цій підставі виникають такі термінозначення, як *концепт-уявлення*, *концепт-поняття*, *концепт-інсайт*, *концепт-фрейм*,

концепт-сценарій, концепт-геіштальт, концепт-схема (З. Д. Попова, Й. А. Стернін). Поширеними є описи *дихотомічних концептів* (Н. В. Коч), *концептів-прототипів* (А. Вежбицька), *концептів-пропозицій* (М. М. Болдирєв) (див. модель породження І. Шлезінгера на основі найпростіших семантичних пар, модель семантичних примітивів А. Вежбицької, модель прототипів Е. Рош та ін.). Крім цього, враховуючи різноманітні критерії диференціації концептів, останні класифікують на такі: *первинні* та *вторинні*, *вже сформовані* та *такі, які формуються* (Г. Г. Слишкін), *ті, що виникають* та *ті, що «проходять»* (В. І. Карасик), а також *базові, застигли, концепти-дескриптори, концепти-релятиви* (М. В. Піменова) та ін.

А. П. Загнітко констатує, що для встановлення концепту та його вияву існує кілька напрямів, з-поміж яких важливими є – 1) визначення концепту дискурсивно (через поняття, етапні, покрокові міркування, де кожен наступний крок засвідчуватиме ускладнення концепту не тільки структурно, але й рівнево); 2) з'ясування концепту недискурсивно (через образ, символ, емоцію і под.) [58, с. 16]. Дискурсивний підхід враховує характер реалізації концепту в дискурсі. На цій підставі виокремлюються такі концепти, як *повсякденні* та *художні* (реалізуються в особистісно-орієнтованому дискурсі), а також *інституційні* (за конкретним типом дискурсу: *політичні, економічні, спортивні, наукові* та ін.: *влада, бізнес, спорт, атом*). Одним із важливих способів опису таких концептів у певній культурі є дискурсивний аналіз масової культури (про що свого часу писала А. Вежбицька). Серед текстового різноманіття слід виокремити рекламні повідомлення, пропагандистську інформацію, виступи політиків тощо. Наприклад, у промові сучасного політика активно використовуються *аксіологічно орієнтовані політичні концепти* з

метою впливу на аудиторію. Наприклад, проаналізуваши святкове привітання В. Кличка з нагоди Дня Незалежності України (2013 р.), зауважимо, що стратегія його мислення, яка базується на уявленні України як частини Європи, зумовлена тривалим перебуванням спортсмена в європейських країнах, а його культурні та ідеологічні переваги, що виражені акцентуванням на таких концептах, як «право», «закон», «порядок» (експліцитно – *обов'язкові правила*), вказують навіть на конкретну національну орієнтацію (наведені поняття є ключовими саме в німецькій картині світу, а в східнослов'янській концептосфері вони мають національну специфіку): *...Ми зробимо Україну державою, в якій поважають **свободи і права** кожного громадянина, де верховенствує **право і закон**, а головною цінністю є людина; ...перспектива підписання угоди є життєво важливою для України. Це – наш шанс. Шанс на краще майбутнє, шанс жити за **обов'язковими і єдиними для всіх правилами**, шанс для всіх українців на гідне життя! І ми не маємо право його втратити!*

Концептуальний простір тесту будь-якого жанру являє собою складну ієрархію концептів, вершиною якої є, на думку В. В. Красних, *ключовий текстовий концепт*, який вона називає «своєрідною точкою вибуху», що «служує відправним моментом породження тексту та метою його сприйняття». Як вважає О. О. Селіванова, «ключові текстові концепти розглядаються не лише як конденсована інформація про текст, а і як ключові поняття, які виражають ідейно-естетичну або прагматичну програму тексту. Текстовому концепту підпорядковані інші концептуальні сфери, репрезентовані в тексті (антропоконцепти, культурні, ідеологічні, тематичні концепти тощо), а також топіки тексту, пов'язані макроконекторами, що встановлюють логічні, смислові й тема-рематичні

зв'язки між топіками та концептами» [161, с. 234]. Широке використання терміна «текстовий концепт» зумовлене актуалізацією дискурсивно-текстового підходу до опису концептів у сучасному мовознавстві. Доволі часто це термінопозначення в лінгвістиці тексту та когнітивній поетиці синонімізують із поняттями «літературний концепт» та «художній концепт». Так, О. О. Селіванова пише: «У сучасній лінгвістиці тексту й когнітивній поетиці розробляється поняття текстового (художнього) концепту, що характеризує авторський вибір концептуальних пріоритетів і формує індивідуально-авторську картину світу в художньому творі, яка визначається естетичними домінантами письменника» [161, с. 298]. Однак, аналіз відповідних дефініцій у рамках художньої концептології (когнітивно-поетологічного підходу) доводить, що диференціація цих понять вкрай необхідна. Як справедливо зазначає В. Г. Ніконова, «термін «текстовий концепт» є досить широким і може вживатися стосовно концептів не тільки у художніх творах, а й у текстах будь-якого функціонального стилю, тому для позначення концепту як одиниці авторської свідомості, що реалізується у художніх текстах, було б доцільно вживати термін «художній концепт» [131, с. 101]. О. П. Воробйова пропонує оперувати такими термінами, як текстові, художні й естетичні концепти [42].

Наприклад, особливістю функціонування ключового текстового концепту УКРАЇНА в романі Л. Костенко «Записки українського самашедшого», художньо-публіцистичного за жанром, є його включеність у контекст реальних подій новітньої української історії, подій «помаранчевої» революції, своєрідно відрефлексованих письменницею як представницею когорти «шістдесятників». Дискурсивний топік УКРАЇНА як ментальне-чуттєве утворення колективної свідомості є концептом-ідеєю – базовим концептом світосприйняття, у якому *концентрація смислів досягає найвищого ступеня змістовності на аксіологічній шкалі соціуму* (пор. поняття «лінгвокультурна ідея» у працях С. Г. Воркачова). Формування та функціонування концепту УКРАЇНА в індивідуальній свідомості письменника зумовлено рядом лінгвальних та

екстралінгвальних чинників, серед яких найважливішими є культурний та соціальний досвід автора твору, еволюція його світосприйняття та ін.

Діахронний підхід до дослідження концептів та їхніх вербалізаторів дозволяє простежити динаміку розвитку концептів та інших інформаційних одиниць свідомості – їхню історико-культурну еволюцію, яка свідчить про особливості формування ментальності та культури народу. Такі концепти ми називаємо *діахронними*.

Не викликає заперечення думка про те, що концепт – це складова культури, когнітивна одиниця, завдяки якій продукується, акумулюється та транслюється культурний досвід як усього людства, так і певної культури. Тому за критерієм представленості культтрегерської значимості концептів вони диференціюються на *універсальні, цивілізаційні, національні, етнічні*, а також *макрогрупові й мікрогрупові*. Індивідуальний досвід закладено в *індивідуальних* концептах. Культурологічний аспект опису концепту зумовлює розробку понять *культурний концепт* (Ю.С. Степанов) та *лінгвокультурний концепт* (В. І. Карасик, С. Г. Воркачов, Г. Г. Слишкін). Лінгвокультурологічний аспект, на думку В. І. Карасика, дозволяє в рамках цього підходу протиставляти *національно-нейтральні, соціально-нейтральні та національно-специфічні й соціально-специфічні* концепти [5 (Б), с. 25–26].

Як стверджує А. П. Загнітко, різні класифікаційні підходи не заперечують, а лише доповнюють типологію концептів, увиразнюючи їх суттєві ознаки, серед яких науковець виокремлює такі, як образність, ціннісність, дискурсивну зумовленість і мотивованість, статичність та динамічність, варіативність та інваріантність, тематичну закріпленість, регулятивність, національно-культурну вагомість тощо [58].

❖ САМОСТІЙНА РОБОТА:

✓ Виписати із різних джерел визначення поняття «концепт». Порівняти та проаналізувати дефініції. Пояснити використання конкретних метафор у визначеннях концепту як одиниці свідомості.

✓ У термінологічний словник виписати пояснення термінів (із зазначенням джерела та посиланнями): *концепт-уявлення, концепт-поняття, концепт-інсайт, концепт-фрейм, концепт-сценарій, концепт-гештальт, концепт-схема, дихотомічний концепт, концепт-прототип, концепт-пропозиція, концепт-дескриптор, концепт-релятив, текстовий концепт, концепт-ідея, лакунарний концепт, культурний концепт, лінгвокультурний концепт.*

✓ Проаналізувати теорії концептуалізації дійсності, на підставі яких закріплюється конкретне визначення терміна «концепт» (наприклад, модель породження І. Шлезінгера на основі найпростіших семантичних пар, модель семантичних примітивів А. Вежбицької, модель прототипів Е. Рош та ін.).

✓ Підготувати тестовий матеріал за темою (не менше 10 тестових питань). Наприклад: *Термін «концепт» є запозиченням із латинської мови та означає:*

а) збирати; б) вбирати в себе; в) зерно; г) утворювати.

✓ Законспектувати: Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин». *Язык, сознание, коммуникация*. Вып. 24. М., 2003 С. 4–12; Іващенко В. Л. Матеріали до Словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики. *Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць*. К., 2006. Вип. 14. С. 148–162.

Розділ IV. КАТЕГОРІАЛЬНЕ ТА КЛАСИФІКАЦІЙНЕ ОСВОЄННЯ ДІЙСНОСТІ

Питання лекції:

1. Категоріальне та класифікаційне освоєння дійсності засобами мови. Ідеалізовані когнітивні моделі
2. Роль концептуальної метафори у членуванні картини світу.
3. Теорія прототипів. Прототип як базовий член категорії.

Ключові поняття лекції: *категорія, класифікація, когнітивні ознаки, прототипи, концептуальна метафора.*

4.1. Категоріальне та класифікаційне освоєння дійсності засобами мови.

Предметом вивчення когнітивної лінгвістики є мова як визначальний чинник процесів пізнання й осмислення світу через процеси концептуалізації й категоризації дійсності. Категоризація розуміється як процес підведення явища, об'єкта, процесу тощо під певну рубрику, категорію; утворення і виділення самих категорій, тобто членування зовнішнього і внутрішнього світу людини й упорядковане подання різноманітних явищ через зведення їх до меншого числа розрядів і об'єднань. Із теорією категоризації пов'язане поняття ментальних репрезентацій, під якими розуміють «умовні функціонально визначені структури свідомості та мислення людини, що відтворюють реальний світ у свідомості, втілюють знання про нього і почуття, які він викликає, відображають стани свідомості та процеси мислення» [212, с. 214–215].

В основу теорії категоризації дійсності засобами мови покладено філософію мови В. фон Гумбольдта, а також гіпотезу лінгвістичної відносності Е. Сепіра та Б. Уорфа [51; 162].

Когнітивний погляд на категоризацію ґрунтується на припущенні, що здатність людини до категоризації пов'язана з її досвідом та уявою, особливостями сприйняття, культурою, а також зі здатністю створювати образи, метафори, метонімії тощо.

Когнітивний аспект досліджень дозволяє об'єднати культурні та мовні універсалиї за допомогою понять *універсальний концепт* та *універсальна категорія*. Такі ментальні комплекси знаходяться ніби поза часовими межами і містять у собі значення, що присутні у культурному просторі як певного етносу, народу, нації, так і всього людства. Наприклад, універсальною є природно-міфологічна класифікація тварин згідно з природними стихіями, тривимірною класифікацією *верх – середина – низ*; універсальними також є класифікації, в основу яких покладено архаїчні біномні опозиції на зразок *живий – неживий, сакральний – профанний, словесний – безсловесний, вправо – вліво, свій – чужий, чоловічий – жіночий* тощо.

Окрім універсальних категорій, виділяються *ситуативні, контекстні* (йдеться про культурні й мовні контексти) *категорії*, які не конвенційні або вузько конвенційні й з'являються у мисленні людини в певних ситуаціях. Виникнення таких культурно специфічних категорій залежить від конкретних цілей та потреб людини, модель поведінки якої буде погоджуватись із відповідною когнітивною схемою мислення та культурним контекстом. Наприклад, до таких категорій давньоруської картини світу належить категорія «ужичьство» та категорія «народ, який платить данину» [94].

Передумовою для проведення когнітивно-граматичних досліджень граматичних категорій окремих частин мови є твердження когнітивістів про те, що виділення частин мови має під собою когнітивну основу, а самі частини мови є «проекціями» об'єктів дійсності у світ мови [102, с. 5]. Основний постулат когнітивної граматики – *граматичні категорії виявляють безпосередній зв'язок з когнітивною діяльністю людини*. Розуміння того, що кожна граматична система по-своєму членує реальність і пропонує свою власну категоризацію світу [там само], не заперечує думки про те, що існують спільні для всіх граматичних систем компоненти.

Наприклад, дієслівні форми часу, на думку прихильників гіпотези лінгвальної відносності, доводять, що в залежності від них кожен народ має своє відчуття часу. Передмайбутнє, теперішнє минуле (перфект, що поєднує значення минулого та теперішнього), та давноминуле (плюсквамперфект), які функціонували у давньоруській мові, представлені у ментальності українця відповідною граматичною формою передминулого часу, яка зникла в російській та білоруській мовах. Цей час виражає дію, що відбулася у минулому і передувала іншій минулій дії. Походить давноминулий час з давньої східнослов'янської форми плюсквамперфекта (д.-рус. *есмь былъ ходилъ*). У сучасній українській мові вживається рідко й утворюється за допомогою допоміжного дієслова *бути* у минулому часі й форми минулого часу основного дієслова: *був пішов, була пішла, почав був говорити*. У давньоруській картині світу часова лінія мала незвичний для нас вигляд, про що академік Д. С. Лихачов пише наступне: «Самі уявлення про час були в Київській Русі іншими, ніж у нас. Ми сприймаємо минуле як щось, що знаходиться позаду нас, а майбутнє – як те, що знаходиться перед нами. Давньоруські

уявлення про час виключали нас самих із сприйняття часу. Минуле знаходиться попереду якогось причиново-наслідкового ряду, теперішнє і майбутнє – в кінці його, позаду. «Передні князі» – це давні, перші князі. «Задні» події – останні. Тому «переднє» – минуле було і найважливішим, як початок ряду подій, як його пояснення, першопричина. Від цього і «онуки» здавалися тільки спадкоємцями слави та політики своїх дідів і прадідів. Вони могли успадковувати «шлях» дідів або розгубити їхню спадщину і, як наслідок, втратити славу дідів». Передня слава – слава минулих років не дозволяла перервати ланцюг поколінь, втратити традиції. Закликаючи князя повернутися до початку розповіді, Данило Заточник у своєму «Слові» пише: *Еще возвратимся на **передняя** словеса* (XII ст.).

Існування у давній мові часової палітри аналітичних та синтетичних часових форм уможливорює імпліцитне збереження у свідомості носія мови реліктових граматичних форм у їх смислового наповненні. Три часові форми, що залишилися у сучасних східнослов'янських мовах (минуле – теперішнє – майбутнє) мають різне статусне значення у свідомості носіїв мови, для яких більш значущими є минуле та майбутнє. Для людей Заходу (Європа, Америка) важливе відчуття «тут і тепер». Прислів'я «не відкладай на завтра те, що ти можеш зробити сьогодні» не зовсім органічне для нашої свідомості. Сензитивне відчуття часового коня, що миттєво трансформує свої три іпостасі, характерне для світовідчуття людини, яка зберегла в собі архетипи архаїчної свідомості: *Майбутнє щодня стає минулим. Війо; Інколи мені здається, що я не живу, а одбуваю життя. У нас всі так живуть. Сьогодні абияк, в надії, що завтра буде краще. А воно завтра та й завтра, і все уже позавчора. А*

життя як не було, так і нема (із роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого»).

Розуміння категоризації дійсності (яким чином представлені структури знань у мисленні людини?) ґрунтуються в когнітивній лінгвістиці на понятті фрейму Ч. Філмора, концепції когнітивної метафори та метонімії Дж. Лакоффа та М. Джонсона, теорії ментальних просторів Ж. Фоконье, базових положеннях когнітивної граматики Р. Ленекера, теорії прототипів Е. Рош та ін.

Оригінальний підхід до розуміння категоризації як базової категорії мислення представлено в праці Дж. Лакоффа «Жінки, вогонь та небезпечні речі: Що категорії мови говорять нам про мислення» [103]. Будь-який предмет розмови людина співвідносить із певною категорією, тому, на думку відомого лінгвіста, «розуміння того, як ми здійснюємо категоризацію, є необхідним для розуміння того, як ми мислимо і як ми діємо, й отже, необхідним для розуміння того, що робить нас людськими істотами» [там само, с. 20]. Дж. Лакофф виокремлює та описує п'ять типів ідеалізованих когнітивних моделей (ICM) як комплексні гештальтні структури (культурно-зумовлені та універсальні), за допомогою яких людина організує знання про дійсність:

1) пропозиціональний тип: включає в себе прості елементи і зв'язки між ними (наприклад, сценарії, скрипти);

2) образно-схематичний тип: образ-схема, що описує різні поняття з урахуванням його місця знаходження, форми, вектора руху тощо;

3) метафорична проекція: виникає при перенесенні характеристик предметів однієї сфери життєдіяльності на іншу (наприклад, «життя – бурхливе море») (детально див. п. 4.2);

4) метонімічна проекція: одне поняття замінює інше;

5) символічний тип: описує знання про мову.

ІСМ ілюструються такими прикладами: поняття дня тижня має сенс тільки тоді, коли воно входить у часову модель, яка включає в тиждень 7 діб по 24 години; поняття «холостяк» діє тільки в організованому певним чином суспільстві, де прийнята моногамія та встановлено вік вступу до шлюбу (Папа Римський – холостяк?). Цікавість викликає приклад використання слів *bayi*, *balan*, *balam*, *bala* перед кожним іменником у мові дірбал. Саме ці слова вказують на клас предметів, до якого відноситься номінована річ. Таких класів (категорій) чотири: «**Bayi**: чоловіки, кенгуру, опосуми, більша частина змій, більша частина риб, деякі птахи, деякі комахи, луна, бурі, веселки, бумеранги тощо; **Balan**: жінки, собаки, качконіс, єхидна, деякі змії, деякі риби, більшість птахів, світлячки, скорпіони, цвіркуни, волохаті гусениці, все, що пов'язане з водою або вогнем, сонце і зірки, щити тощо; **Balam**: усі їстівні плоди і рослини, на яких вони ростуть, бульби, папоротники, мед, сигарети, вино, коржі; **Bala**: частини тіла, м'ясо, бджоли, вітер, загострені палиці (зброя аборигенів), деякі види списів, більша частина дерев, трава, бруд, камені, шуми і мова тощо» [103]. З позиції європейця, не завжди можна встановити логічні зв'язки між об'єктами категорії. Тим паче, що в категоризації діє «принцип міфа та віри», згідно якому об'єкт уходить до категорії не за загальною ознакою, а з врахуванням досвіду або віри мовця. Наприклад, у віруваннях племені дірбал птахи – це душі померлих жінок, тому вони відносяться до другої категорії разом із жінками. Жінки міфологічно пов'язані з сонцем, а отже – з вогнем. Вогонь небезпечний, тому він пов'язаний з усіма небезпечними речами і явищами, зокрема, водою і т. ін. [там само, с. 130–131].

Тут доречно згадати класифікацію тварин, описану Х. Борхесом в оповіданні «Аналітична мова Джона Уїлкінса». У вигаданій автором китайській енциклопедії тварини поділяються на такі класи, як: ті, що належать Імператору; яких забальзамували; приручених; молочних поросят; сирен; казкових; бродячих собак; включених у цю класифікацію; тих, що бігають як божевільні; незліченних; намальованих найтоншим пензлем із верблюжої вовни; інших; тих, що розбили квіткову вазу; схожих здалеку на мух. Дж. Лакофф вважав, що ця типологія схожа на деякі класифікації, існуючі в незахідних культурах [103, с. 129].

Таким чином, аналіз омовленої категоризації дійсності та супутніх когнітивних процесів сприяє розумінню функціонування мислення людини, що важливо для дослідницьких цілей когнітології.

4.2. Роль концептуальної метафори у членуванні картини світу.

Як ми зазначили вище, метафорична проекція є одним із типів ідеалізованих когнітивних моделей, описаних у працях Дж. Лакоффа. Важлива роль когнітивної метафори у процесі пізнання світу зумовлена її функцією створення певних ментальних схем, якими людина керується у своєму житті [107, с. 387–415]. Цілісне сприйняття таких схем забезпечується базисними метафорами – фундаментальними універсальними припущеннями як основними категоріями гносеології.

Розуміння базисної (первинної, корінної) метафори як глобальної пізнавальної інтенції людського розуму лежить в основі теорій С. Пеппера, Е. МакКормака, Дж. Лакоффа, Є. Кассірера та інших дослідників когнітивних процесів [107]. Первинні когнітивні метафори, відповідно до теорії Дж. Лакоффа і М. Джонсона, визначають спосіб

мислення про світ або його фрагменті та звернені, насамперед, до несвідомого людини [107]. Так, Є. Кассіер визначає базову метафору як одиницю міфологічного мислення, без якої «неможливо освоїти зовнішній світ» і в якій «має місце не тільки перенесення, а й справжнє перетворення в інший рід, при цьому відбувається не перехід в уже існуючий розряд, а створення нового розряду» [107, с. 36].

Існує два кардинальних підхода до розуміння природи метафори: метафора як фундаментальна властивість мови (Ю. С. Степанов) та метафора як фундаментальна властивість мислення. В останньому випадку мова йдеться про когнітивну (концептуальну) метафору. Дж. Лакофф стверджує, що «найбільш фундаментальні культурні цінності узгоджені з метафоричною структурою основних понять певної культури» [107, с. 404]. У праці «Метафори, якими ми живемо» Дж. Лакофф і М. Джонсон висувують припущення, що «наші культурні цінності існують не ізольовано одне від одного, а повинні утворювати узгоджену систему разом із метафоричними поняттями, у світі яких протікає наше життя» [там само, с. 405].

Відомі положення теорії когнітивної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона про те, що «наша понятійна система носить переважно метафоричний характер» і що «наше мислення, повсякденний досвід і поведінка значною мірою зумовлюються метафорою», лежать в основі пояснення ментальних схем, які виявляються за допомогою мови [107, с. 386]. Те чи інше метафоричне поняття, на думку дослідників, структурує мислення і діяльність людини особливим чином, що на поверхневому рівні виражається мовними одиницями.

Дж. Лакофф і М. Джонсон виділяють три основні типи концептуальної метафори: структурні, орієнтаційні та онтологічні.

Структурні метафори створюють розгалужену сітку ментальних схем, що встановлюють зв'язок матеріального світу з умоглядними абстракціями. Аналогічно природній взаємодії різних сфер людської діяльності, яка передбачає синтез знання, у свідомості утворюються суміжні когнітивні зони, основними складовими яких є структурні метафори. Наприклад, перетин відомостей із первинних сфер досвіду, якими для давньої людини були землеробство, полювання, війна, гра, знахарство, приготування їжі тощо, і вторинних, що виникають у ході еволюційного розвитку людини і вже пов'язаних не тільки з матеріальною, але й духовною культурою, готують ґрунт для формування структурної метафори. Метафори «війни», «гри», «хворого організму» і багато інших когнітивних моделей відображають структуру вихідних систем знання за допомогою багаточисельних мовних репрезентацій.

Наприклад, структурна метафора «війни» (про яку пише Дж. Лакофф у своїй відомій праці «Метафори, якими ми живемо»), є однією з ключових метафор православної культури Київської Русі. Ця метафора структурує християнські релігійні істини у військових термінах, встановлюючи концептуальні відносини між сферою досвіду реальної битви і психологічним станом православного. Військова термінологія на зразок *війна, перемога, поразка, атака, відступ, зброя, напад, окоп, поле бою, ворог, супротивник, ворожий* та ін. широко використовується в релігійному дискурсі при поясненні поняття «внутрішня боротьба», а також війни (боротьби, боя) з язичниками, підступами диявола, гріхами, спокусами, пристрастями тощо. Військові реалії переносяться на «внутрішнє» поле битви, що локалізується, як правило, в душі або серці: *Много борешися сер(д)цемь* (Лаврентієвський літопис, 83. 1377 р.). Перелік «ворогів» християнина широко представлений у працях отців

церкви, наприклад, у повчаннях Іоана Лествичника: *Хто суть воюючі проти тебе? І хто вбивця твій? ...Ворог мій є помисел про смерть* (Леств. 13: 15); *Пам'ять гріхів воює проти мене. Думка про смерть сильно ворогує проти мене* (Леств. 14: 36); [Гордість] *найлютіша із наших ворогів і супостатів* (Леств. 23: 39).

Специфіку **орієнтаційних метафор** у релігійних групах людей, які керуються цінностями, що вступають у протиріччя з цінностями «магістральної» культури, Дж. Лакофф описує на прикладі ордену траппістів: «У ньому [ордені] цінності МЕНШЕ – КРАЩЕ і НАЙМЕНШЕ – КРАЩЕ справедливі по відношенню до матеріальної власності, що розглядається ченцями як перешкода щирому виконанню найважливішого в житті – боргу перед Богом. Траппісти поділяють ціннісний принцип магістральної культури ЧЕСНОТА – ВЕРХ, надаючи їй найвищий пріоритет. Принцип БІЛЬШЕ – КРАЩЕ для них також залишається в силі, але застосовується не до матеріальних благ, а до чесноти; те саме стосується ціннісного принципу СТАТУС – ВЕРХ, але він відноситься не до земного, а до вищого світу – до Царства Божого» [107, с. 406]. Орієнтаційні метафори як базові можуть мати декілька мовних репрезентацій. Так, наприклад, орієнтаційно-просторова метафора «шляху» в давній картині світу християн транслюється омовленими метафорами «драбини», «стежі», «сліду» та ін. У «Житті Стефана Пермського» говориться: *...приємні Богу всі, що ідуть непорочним шляхом* (XIV/XV ст.).

Часто в межах однієї алегоричної сентенції використовуються одночасно кілька сфер досвіду, що розширює пізнавальні можливості метафори: *Добрий керманіч рятує корабель; і добрий пастир оживотворить і зцілить недужих овець* (Леств. 1: 7). Сутнісна метафора

«відпечатку» та тілесна метафора концептуалізуються в «Повчанні» Володимира Мономаха з просторовими орієнтирами: *Від Господа стопи людині виправляться; Господом стопи людини направляються. Коли вона впаде, то не розіб'ється, бо Господь підтримує руку її* (XI ст.). Таку метафоричну констеляцію можна інтерпретувати за допомогою теорії концептуального блендінгу Ж. Фоконьє і М. Тернера, що пояснює утворення особливого простору з власною структурою. Такі інтерактивні ментальні локальності характеризують специфіку культурної парадигми.

Онтологічні метафори у потрактуванні Дж. Лакоффа та М. Джонсона – це способи опису подій, ідей, емоцій тощо як предметів або речовин (наприклад, «психіка – це крихкий предмет»: *його психіка зруйнована*). Цікавість викликають випадки, коли об'єкт персоніфікується, тобто інтерпретується в антропоморфних термінах: *доля обманула мене, туга гризе моє серце* та ін.

Отже, метафорична модель пізнання базується на взаємодії двох структур знань – когнітивної структури «джерела» (source domain) і когнітивної структури «цілі» (target domain). Останні структуруються за зразком когнітивної структури джерела, при цьому відбувається «метафорична проекція». Важливим в теорії концептуальної метафори є припущення про те, що метафора впливає на процес прийняття рішень, що включає такі етапи:

- 1) усвідомлення проблемної ситуації;
- 2) виявлення альтернатив вирішення проблемної ситуації;
- 3) оцінка альтернатив;
- 4) вибір альтернативи (тобто прийняття рішення).

4.3. Теорія прототипів. Прототип як базовий член категорії.

На думку Е. Рош – автора теорії прототипів, категоризація є одним із найважливіших складників механізму пізнання і полягає в тому, що для кожного слова окреслюється семантичне коло споріднених слів за «принципом родинної подібності» та встановлюється узагальнювальний репрезентант (прототип). Метою категоризації є пояснення нового через уже відоме та структурування картин світу за допомогою узагальнень. Категорія – це когнітивна структура, концептуальний клас, що складається з елементів – членів категорії, об'єднаних «родинною подібністю». Об'єкти – члени категорії – не є рівноправними: всередині кожної категорії одні об'єкти є психологічно більш значущими, ніж інші. Людина сприймає будь-яку семантичну категорію як таку, що має центр і периферію і, відповідно, «більш прототипових» і «менш прототипових» представників категорії.

Наприклад, прототиповим птахом для європейців є горобець, а страус і курка відносяться до периферії; відповідно – яблуко прототип фруктів на відміну від банану. Прототипом стільця є звичайний стілець для обіднього столу, а не модифікації стільця в перукарні чи палаці. У різних культурах прототипи можуть не збігатися. Так, для американців прототипом птаха є малинівка (вільшанка), а прототипом фруктів – апельсин. Отже, *прототип – це такий центральний член категорії, який є її найкращим, найяскравішим представником та головним репрезентантом*. Навколо прототипу в свідомості індивіду об'єднуються всі інші об'єкти, що входять до категорії.

Дещо іншу концепцію прототипів запропонувала австралійська дослідниця польського походження А. Вежбицька. Прототипами, на її

думку, є не самі об'єкти, а їх ідеалізовані, еталонні образи, ментальні утворення, які не належать до об'єктів, що піддаються спостереженню, але які концептуально відображають суттєві властивості нашого уявлення про об'єкт (типова чашка, типове вікно, типовий велосипед, типова школа тощо). Так, наприклад, до прототипу «велосипед» не належать такі предмети, як фари та дзвінок. Деякі дослідники (Р. Фрумкіна) вважають, що назване А. Вежбицькою прототипом правильніше йменувати стереотипом і говорити, відповідно, про стереотипний образ певного об'єкта.

Семантичні, концептуально зумовлені, та природні, перцептивно зумовлені категорії, мають, згідно з теорією прототипів, особливу прототипову структуру, яка дозволяє визначити статус кожного члена категорії. Категоріальна класифікація певним чином відображає у мові нерівноправне становище членів категорії. Тобто в кожній категорії є ключові номінації, що посідають різні семантичні позиції залежно від статусу номінованого ними об'єкта.

Із позицій когнітивістики цей факт пояснюється трирівневою когнітивною моделлю, в якій основним є *базовий* рівень. Наші дослідження показали, що в історично віддалені часи *нижній рівень* *посідає психологічно важливіше місце, ніж базовий*, когнітивна значущість останнього посилилась пізніше і була пов'язана з процесами становлення наукової термінології та відбором домінантних лексем до літературної мови [94]. Надлишковість нижнього когнітивного рівня проявилася, наприклад, у наявності численних загальних та спеціальних назв домашньої худоби і промислових тварин (ст.-укр. *статок, добиток, добро, щадок*; ст.-рус. *животина страдная, бык третяк, корова пятена, кляча позыченая, кони ездные, бобер добрый, бобршико худой, бобер*

резаный, бобер с подчеревлем; ст.-блр. бык неук, вол оремый, корова дойная, вепр лесной тощо). Подібна надлишковість забезпечує стійкість і надійність механізму передачі інформації від одного покоління до іншого.

Відбір фаунонімів як прототипових членів категорії зумовлений різними чинниками. Розповсюдженість виду на певній території, його господарське значення, наявність у конкретному представникові фауни ознак, які відрізняють його від інших тварин, – основні екстралінгвальні умови такого вибору. Глибші причини криються в особливостях процесу категоризації дійсності у свідомості та мові. Так, відбір лексичних одиниць у широких синонімічних і варіативних рядах, у результаті якого залишились функціонувати лексеми, що найбільше відповідають як системі мови, так і ментальному простору колективної свідомості, насамперед, антропоморфній картині світу, свідчить про дію прототипових ефектів. Якісно-характерологічні акценти у семантиці окремих фаунонімів, які номінували об'єкти, відомі ще з міфології, тому сприяли закріпленню слова як прототипу. Їх подальше використання у фольклорі, а також наявність у фаунонімів та їх дериватів метафоричних і символічних значень також багато в чому зумовило їх потенційну прототиповість: *медвежа сила, левова відвага, бірючити, лисиця* (про хитру, улесливу людину), *єдиноріг* «символ Ісуса Христа». Від конкретних назв тварин були утворені власні й абстрактні назви важливих концептуальних понять, що також свідчить про високий семантичний статус відповідних лексем: воєвода *Вовчий Хвіст*, намісник *Звірович*, місто *Бобруйськ*. Доцільно говорити і про прототиповість окремих концептів, основним показником чого є, на наш погляд, «номінативна щільність» концепту та його культурологічний статус, визначений певною культурою конкретного часового періоду.

❖ САМОСТІЙНА РОБОТА:

✓ Гіпотетично поясніть логіку фантастичної класифікації тварин, описану Х. Борхесом в оповіданні «Аналітична мова Джона Уїлкінса». Як людина європейської культури переструктурувала би її. Які принципи категоризації тварин було б покладено в основу європейської типології?

✓ Підберіть тексти різних жанрів та виділіть у них концептуальні метафори (структурні, орієнтаційні, онтологічні).

✓ Законспектувати на вибір:

Бирдели М. Метафорическое сплетение. *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 201–218.

Блэк М. Метафора. *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 153–172.

Борухов Б. Л. «Зазеркальная» метафора в истории культуры. *Логический анализ языка: культурные концепты*. М. : Наука, 1991. С. 109–117.

Вежбицкая А. Сравнение – градация – метафора. *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 133–152.

Галлеев Б. М. Синестезия в мире метафор. *Обработка текста и когнитивные технологии (материалы межд. конф.)*. Москва-Варна, 2004. С. 33–42.

Добжиньская Т. Метафора в сказке. *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 476–493.

Кассирер Э. Сила метафоры. *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 33–43.

Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 68–81.

СЕМІНАРИ

Семінар 1. Тема: **КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА ЯК НАПРЯМ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА**

План.

1. Когнітивна лінгвістика: витоки, етапи розвитку, персоналії, проблеми.
2. Інтегративність когнітивної лінгвістики.

Завдання:

1. Підготувати повідомлення про внесок науковця (персоналія на вибір) у когнітивну лінгвістику, зокрема когнітивну граматику (пропонується проаналізувати такі персоналії: Дж. Лакофф, Г. Томпсон, Р. Лангакер, М. Джонсон, Ч. Філмор, У. Чейф, Т. ван Дейк, О. Кубрякова, В. Карасик, Й. Стернін та ін.).
2. За словником (Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. М. : Наука, 1996. 245 с.) виписати значення таких когнітивних термінів, як *когнітивна лінгвістика*, *когнітивна граматика*, *когнітивна семантика*.
3. Укласти список літератури з когнітивної лінгвістики за останні 5 років (використовувати каталоги бібліотек міста, електронні каталоги дисертацій і авторефератів дисертацій). У список повинні входити монографії, дисертації, автореферати, підручники, посібники, статті. Написати анотацію на одну із публікацій списку.

4. Законспектувати статті:

Баранов А. Н. Добровольский Д. О. Постулаты когнитивной семантики. *Известия РАН. Серия литературы и языка*. 1997. Т. 56. № 1. С. 11–21;

Касевич В. Б. О когнитивной лингвистике. *Актуальные проблемы современной лингвистики*. М. : Флинта: Наука, 2008. С. 192–200;

Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука. *Вопросы языкознания*. 1994. № 2;

Писаренко В. И. О когнитивной лингвистике и семантике термина «когнитивный». М. : Флинта: Наука, 2008. С. 200–206;

Болдырев Н. Н. Принципы и методы когнитивных исследований языка. *Принципы и методы когнитивных исследований языка: сб. науч. тр.* Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2008. С. 11–29.

5. Написати реферат про етапи розвитку когнітивної лінгвістики в Україні або про міжпредметні зв'язки когнітивної лінгвістики як інтегративного наукового напрямку, використовуючи список додаткової літератури.

Семінар 2. Тема: **АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ**

План.

1. Проблемні питання сучасної когнітивної лінгвістики.
2. Наукові дослідження у галузі когнітивістики ХХІ ст.

Завдання:

1. Проаналізувати дисертації та автореферати з дисципліни; написати реферативний огляд автореферату (на вибір):

Володіна Т. С. Полісемія похідного слова: семантичний та когнітивний аспекти (на матеріалі префіксальних відіменникових дієслів сучасної німецької мови): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови; Київський національний лінгвістичний ун-т. К., 2009. 19 с.

Горчак Т. Ю. Словесний образ-символ в американській поезії ХХ століття: когнітивно-семіотичний аспект : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови; Київський національний лінгвістичний ун-т. К., 2009. 20 с.

Єнчева Г. Г. Лінгвокогнітивне моделювання процесу перекладу авіаційних термінів (на матеріалі англо-українських версій нормативно-технічної документації ІСАО): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 –перекладознавство; ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». О., 2011. 20 с.

Зозуля М. О. Метафора-персоніфікація в романах У. Голдінга: лінгвокогнітивний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови; Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2011. 20 с.

Іващенко В. Л. Лінгвоконцептуальна репрезентація фрагментів когніції в термінопросторі української мистецтвознавчої картини світу: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.01 – українська мова; НАН України. Ін-т укр. мови. К., 2007. 34 с.

Ізотова Н. П. Текстовий концепт ШЛЯХ ДО СЛАВИ в англомовних біографічних романах ХХ століття: семантико-когнітивний та наративний аспекти: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови; Київський національний лінгвістичний ун-т. К., 2009. 21 с.

Ларькіна М. О. Когнітивні та комунікативні особливості текстотипу «інституційне оголошення» в сучасній німецькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови; Київ. нац. лінгв. ун-т. К., 2012. 19 с.

Литвинов О. О. Семантико-когнітивні та прагматичні особливості номінативних одиниць на позначення зорової поведінки персонажів (на матеріалі сучасної англомовної художньої прози): автореф. дис. ... канд. філол. Наук : 10.02.04 германські мови; Київ. нац. лінгв. ун-т. К., 2011. 20 с.

Ліпська Є. Л. Перформативні висловлення в сучасній німецькій мові: семантичний і когнітивно-прагматичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови; Київ. нац. лінгв. ун-т. К., 2010. 228 с.

Ніконова В. Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.04 – германські мови; Київський національний лінгвістичний ун-т. К., 2009. 32 с.

Палійчук Е. О. Лінгвоконцептуальні особливості втілення ситуації «торгівля людьми» у сучасному англомовному медійному дискурсі:

автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови; Київський нац. лінгвістичний ун-т. Київ, 2011. 19 с.

Печончик Т. І. Концепт «свобода слова» та його вербалізація в сучасному українському мас-медійному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2010. 20 с.

Пилячик Н. Є. Семантико-когнітивна об'єктивація фреймового концепту явища природи в англійській та українській мовах: автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 – порівняльно-історичне та типологічне мовознавство; Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 19 с.

Руснак Н. О. Діалектний текст: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти: автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 – українська мова; НАН України, Ін-т укр. мови. К., 2011. 36 с.

Стуліна М. В. Німецький постмодерністський дискурс: лінгвоконцептуальний і лінгвопоетичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. О., 2011. 20 с.

Шевченко А. С. Семантико-когнітивна структура концептів СПРАВЕДЛИВІСТЬ і БЕЗЗАКОННЯ (на матеріалі іспаномовного тексту Біблії): автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 – романські мови; Київський нац. лінгвістичний ун-т. Київ, 2014. 19 с.

2. Доповнити список авторефератів аналогічними працями.

Семінар 3. Тема: **БАЗОВІ ПОНЯТТЯ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ**

План.

1. Термінологічний апарат когнітивної лінгвістики.
2. Поняття концепту. Труднощі у визначенні та розмежуванні суміжних понять.

Завдання:

1. Підготувати питання семінару.
2. Укласти глосарій термінів за темою семінару, використовуючи видання: Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. М. Наука, 1996.

3. Законспектувати: Іващенко В. Л. Металінгвістичне моделювання концептосфери предметної галузі. *Філологічні студії*. 2004. № 4. С. 126–137.

4. Написати реферат із питань семінару, використовуючи наступну додаткову літературу:

Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. К. : Логос, 2004. 284 с.

Іващенко В. Л. Науковий концепт і наукове поняття: проблема диференціації. *Українська мова*. 2005. № 3. С. 62–76.

Іващенко В. Л. Семантика ментальності концепту. *Мовознавство*. 2008. № 1. С. 37–43.

Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя). К., 2002. 258 с.

Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М. : Гнозис, 2004. 390 с.

Карасик В. И. Языковые ключи. Волгоград: Парадигма, 2007. 520 с.

Кононенко В. І. Концептологія в лінгвістичному аспекті. Мовознавство. 2006. № 2–3. С. 111–117.

Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу. К., Івано-Франківськ: Видавництво «Гостинець», 2004. 192 с.

Мех Н. Концепт розум у науковій картині світу. *Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць*. Вип. 6. К., 2005. С. 61–64.

Слухай Н. В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 167 с.

Семінар 4. Тема: **МЕТОДОЛОГІЯ КОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

План.

1. Загальнонаукові методи досліджень.
2. Методи лінгвокогнітивних досліджень.

Завдання:

1. Проаналізувати методи і прийоми досліджень, що використані в дисертаціях із питань когнітивної лінгвістики (на вибір). Наприклад:

Володіна Т. С. Полісемія похідного слова: семантичний та когнітивний аспекти (на матеріалі префіксальних відіменникових дієслів сучасної німецької мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04: германські мови; Київ. нац. лінгв. ун-т. К., 2009. 19 с.

Аналіз. Для вирішення поставлених завдань у роботі було застосовано такі методи й прийоми: *компонентний аналіз* слугує для виявлення мінімальних спільних та відмінних сем у семантичній структурі похідного слова; *аналіз за безпосередніми складниками* залучений для виокремлення лексичних основ і конкретних словотвірних морфем, що відповідають релевантним словотвірним типам; *словотвірний аналіз* виявляє конституенти, які складають словотвірну структуру (твірна основа та словотворчий афікс), словотвірну похідність й словотвірну семантику, що є результатом взаємодії основи та форманта; *трансформаційний метод* дозволяє підтвердити мотивацію і пов'язану з нею семантику полісемічних похідних дієслів німецької мови за допомогою синтаксичних конструкцій, в які ці похідні дієслова можна трансформувати; *фреймовий аналіз* допомагає визначати фреймову

семантику полісемічних префіксальних відіменникових дієслів за допомогою семантичних аргументів предикатно-актантної рамки, у межах якої завдяки семантико-синтаксичному розгортанню структур досліджуваних дієслів з'являються нові вторинні значення полісемантів.

Єнчева Г. Г. Лінгвокогнітивне моделювання процесу перекладу авіаційних термінів (на матеріалі англо-українських версій нормативно-технічної документації ІСАО): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 – перекладознавство; ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». О., 2011. 20 с.

Аналіз. Методи дослідження зумовлені його метою, завданнями й матеріалом, який аналізується. У праці використовуються такі методи й прийоми аналізу: *когнітивне та лінгвістичне моделювання* як спосіб опису перекладацького процесу; метод словникових дефініцій, що експлікує особливості структурної організації фреймів у когнітивній моделі перекладу. Застосовано також методологічний апарат класичної теорії перекладу для виявлення відмінностей мови оригіналу та мови перекладу – *зіставний аналіз*, для пошуку відповідників використовується *лексикографічний та компонентний аналізи*, а для встановлення адекватності – *трансформаційний аналіз*. Здійснено також кількісний аналіз фактичного матеріалу.

Ізотова Н. П. Текстовий концепт ШЛЯХ ДО СЛАВИ в англомовних біографічних романах ХХ століття: семантико-когнітивний та наративний аспекти: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови; Київ. нац. лінгвіст. ун-т. К., 2009. 21 с.

Аналіз. Мета та завдання дослідження зумовили застосування комплексної методики із залученням *компонентного, концептуального, контекстуально-інтерпретаційного та семіотико-наративного* методів

аналізу. На основі *компонентного* аналізу встановлено семантичну структуру лексем-репрезентантів концептів ШЛЯХ / PATH, ТВОРЧИСТЬ / CREATION, СЛАВА / FAME в англійській мові. Для реконструкції метафоричних образів як засобів втілення текстового концепту ШЛЯХ ДО СЛАВИ задіяна методика *концептуального аналізу* в термінах *концептуальних метафор* (Дж. Лакофф, М. Джонсон). Елементи методики *ідентифікації концептів* В. Г. Ніконової застосовано у реконструкції параболічних образів, що репрезентують досліджуваний концепт. Моделювання текстового концепту ШЛЯХ ДО СЛАВИ в наративному аспекті здійснено за допомогою реконструкції сценаріїв (Дж. Лакофф) художнього відображення творчого шляху головних героїв аналізованих романів. Із метою виявлення особливостей репрезентації текстового концепту ШЛЯХ ДО СЛАВИ, що відбиті в семантиці художньої оповіді, була використана методика *семіотичного* аналізу художнього наративу (Р. Барт, Цв. Тодоров, Р. Шоулз). Для визначення тенденцій наративного втілення концепту ШЛЯХ ДО СЛАВИ залучено елементи *кількісного* аналізу.

Печончик Т. І. Концепт «свобода слова» та його вербалізація в сучасному українському мас-медійному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2010. 20 с.

Аналіз. Методологія дослідження базується на *когнітивно-дискурсивному* підході, що є синтезом здобутків сучасних шкіл когнітивної лінгвістики та теорії дискурсу. Зокрема, сюди належать положення про імовірність активації у свідомості людини блоків інформації, пов'язаних із відображенням певного фрагмента картини світу, – концептів (О. Кубрякова, Ю. Степанов); *виділення ядра та периферії* у польовій моделі концепту (П. Мацько, Н. Рябцева);

розмежування поняттєвого, образного та оцінного компонентів у структурі концепту (С. Воркачов, І. Карасик); трактування метафори як ментальної операції, що веде до зміни онтологічного статусу знання (М. Джонсон, В. Телія); вивчення тексту із урахуванням ситуації, в якій він створений, та його співвідношення з іншими текстами (Н. Феєрклаф, А. Чудінов). Мета та завдання дисертаційної праці зумовили використання таких методів: концептуальний аналіз із його методиками логічного аналізу концептів (Н. Арутюнова, Ю. Степанов), прототипної семантики (Р. Браун, Е. Рош), фреймового моделювання (Дж. Лакофф, М. Мінський), лексикографічного аналізу (Л. Кириченко, Г. Огаркова), контент-аналізу (Н. Костенко, Н. Чабан), а також критичного дискурс-аналізу з методикою семантичної макроструктури (Т. ван Дейк).

Семінар 5. Тема: **ПРОБЛЕМА СТРУКТУРУВАННЯ РЕПРЕЗЕНТОВАНИХ ЗНАНЬ У КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ**

План.

1. Теорія В. фон Гумбольдта про мовне членування картини світу. Роль мови у категоріальному структуруванні дійсності.
2. Поняття когнітивної моделі. ІСМ Дж. Лакоффа.
3. Фреймова модель пізнання.

Завдання:

1. Підготувати відповіді на питання семінару.
2. Доповнити глосарій термінами «категорія», «класифікація», «мовна картина світу», «концептуальна картина світу», «концептосфера», «когнітивна модель», «прототип», «фрейм», «бінарний концепт».
3. Законспектувати:

Русанівський В. М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі. *Мовознавство*. 2004. № 4. С. 3–8;

Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку. Новое в лингвистике. М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. Вып. 1. С. 135–168;

Лакофф Дж. Когнитивное моделирование. *Язык и интеллект*. Из книги «Женщины, огонь и опасные предметы. М.: Прогресс, 1996. С. 143–185;

Лакофф Дж. Лингвистические гештальты. Новое в зарубежной лингвистике. М. : Прогресс, 1981. Вып. X. С. 350–368.
4. Написати реферат із питань фреймового моделювання дійсності, використовуючи додаткову літературу:

Вахштайн С. В. Социология повседневности и теория фреймов. СПб. : Изд-во Европейского университета, 2011. 334 с.

Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта. М. : Институт социологии РАН, 2004. 752 с.

Демьянков В. З. Фрейм. *Краткий словарь когнитивных терминов*. М. : МГУ, 1996. С. 187–189.

Костюков А. Два понимания повседневности в теории фреймов и допущение Джеймса о необходимости разрешения противоречий. *Социология власти*. № 1. 2014. С. 50–63.

Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного. *Новое в зарубежной лингвистике*. М. : Прогресс, 1988. С. 281–309.

Минский М. Фреймы для представления знаний. М. : Энергия, 1979. 152 с.

Семинар 6. Тема: ТЕОРІЯ КОГНІТИВНОЇ МЕТАФОРИ

План.

1. Поняття когнітивної метафори.
2. Теорія когнітивної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона.
3. Типологія когнітивних метафор.

Завдання:

1. Підготувати питання семінару.
2. Законспектувати:

Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, котóryми ми живём. *Теория метафоры: сборник* [общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. М. : Прогресс, 1990. С. 387–416;

Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII: Когнитивные аспекты языка*: М. : Прогресс, 1988. С. 2–52.

3. Підібрати текст (стиль на вибір), із якого виписати мовні репрезентації когнітивних метафор. Визначити їх тип.

4. Написати реферат із питань семінару, використовуючи додаткову літературу:

Апресян В. Ю., Апресян Ю. Д. Метафора в семантическом представлении эмоций. *Вопросы языкознания*. 1993. № 3. С. 27–35.

Бикертон Д. Введение в лингвистическую теорию метафоры. *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 284–306.

Бирдсли М. Метафорическое сплетение. *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 201–218.

Блэк М. Метафора. *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 153–172.

Борухов Б. Л. «Зазеркальная» метафора в истории культуры. *Логический анализ языка: культурные концепты*. М. : Наука, 1991. С. 109–117.

Галлеев Б. М. Синестезия в мире метафор. *Обработка текста и когнитивные технологии (материалы межд. конф.)*. Москва-Варна, 2004. С. 33–42.

Добжиньская Т. Метафора в сказке. *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 476–493.

Добжиньская Т. Метафорическое высказывание в прямой и косвенной речи. *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 456–475.

Дэвидсон Д. Что означают метафоры. *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 173–193.

Кассирер Э. Сила метафоры. *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 33–43.

Лагута О. Н. Метафорическое мировидение русскоговорящих (ассоциативно-когнитивный подход). *Мир человека и мир языка: коллект. моногр.* Кемерово: ИПК «Графика», 2003. С. 120–166.

Лагута О. Н. Метафорология: теоретические аспекты: в 2-х ч. Новосибирск: НГУ, 2003. 114 с.

Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём. *Теория метафоры: сборник* [общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. М. : Прогресс, 1990. С. 387–416.

МакКормак Э. Когнитивная теория метафоры. *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 358–386.

Миллер Дж. Образы и модели, уподобления и метафоры. *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 236–283.

Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 68 – 81.

Ортони Э. Роль сходства в уподоблении и метафоре *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 219–235.

Рикёр П. Живая метафора *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 435–455.

Рикёр П. Метафорический процесс как познание, воображение и ощущение *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 416–434.

Ричардс А. Философия риторики *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 44–67.

Серль Дж. Метафора *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 307–341.

Телия В. Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. М. : Наука, 1988. С. 173–203.

Уилрайт Ф. Метафора и реальность. *Теория метафоры: Сборник*. М. : Прогресс, 1990. 512 с. С. 82–109.

Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000). Екатеринбург, 2001. 238 с.

Чудинов А. П. Сексуальная метафора в современном политическом дискурсе. *Языковое бытие человека и этноса: психолингвистический и когнитивный аспекты*. Вып. III. Барнаул, 2001.

II варіант

I рівень – ознайомчо-орієнтаційний (5 балів).

1. Організатором Міжнародного симпозіуму, який започаткував становлення когнітивної лінгвістики як окремої галузі мовознавства був:

А	Б	В	Г
Ф. де Соссюр	Р. Дірвен	Дж. Лакофф	Г. Томпсон

2. Перший центр когнітивних досліджень було організовано в

А	Б	В	С
Лондонському університеті	Нью- Йорському університеті	Прінстонському університеті	невідомо

3. До принципів когнітивної лінгвістики не відносимо:

А	Б	В	Г
настановчий	ревалентний	предметно- пізнавальний	процедурний

4. Відповідно до лінгвістичних побудов у рамках когнітивної лінгвістики висувають такі вимоги (знайдіть зайвий варіант):

А	Б	В	Г
доказовість	дескриптивна відповідність	психологічна реалістичність	психолінгвістична реалістичність

5. Настанова, що скерує дослідників на встановлення й опис загальних принципів людської мови

А	Б	В	С
ревалентна	узагальнювальна	когнітивна	структурна

II рівень – понятійно-аналітичний (10 б.). Написати відповіді на питання за варіантами: Етапи розвитку когнітивної лінгвістики (I вар.); Головні завдання когнітивної лінгвістики (II вар.).

III рівень – понятійно-синтетичний (15 б.): Схематично зобразіть зв'язки когнітивної лінгвістики з іншими науками.

МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА 2.

I рівень.

Завдання: вибрати за потреби прокоментувати правильну відповідь (відповіді):

1. Які рівні належать до моделі мовної особистості {
  - вербально-семантичний
  - когнітивний
  - прагматичний
  - концептуальний
 }
2. Що таке «концепт» {
  - термін, що слугує для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості
  - явище того ж порядку, що і значення слова
  - згусток культури у свідомості людини
  - усе те, що ми знаємо про дійсність
 }
3. Концепт-мінімум – це {
  - неповне знання смислу слова
  - повне знання смислу слова
  - професійні знання про світ
  - семантика слова
 }
4. Об'єктом когнітивної лінгвістики насамперед є {
  - когніція
  - когнітивна одиниця
  - концепт

-комунікативна діяльність

}

5. Яка нова галузь виокремилася наприкінці 90-х років ХХ ст. у складі когнітивної лінгвістики{

-лінгвоконцептологія

-логіка

-семіотика

-граматика

}

6. Що сприяє формуванню концептуальної системи, складниками якої є концепти{

-картина світу

-конкретизація знань

-концептуалізація

-мовна система

}

7. Який дослідник вперше увів у лінгвістичний обіг термін «концептосфера»{

-Д. Ліхачов

-М. Бахтін

-Дж. Лакофф

-В. Кононенко

}

8. Абстрактний образ, який влучно втілює ідею категорії, сфокусувавши в собі найтипівіші властивості складових елементів називається{

-прототип

-модель

-фрейм

-поняття

}

9. Що таке «концептосфера»{

-сукупність концептів

-лексичний склад мови

-сукупність розумових процесів

-колективна свідомість

}

10. Фрейм – це{

-ієрархічно впорядкована репрезентація певної стандартної ситуації дійсності

-набір різноманітних теорій, які актуалізуються під час певної дії

-специфічний концепт

-закрита структура знань

}

11. Схеми, які показують зв'язки між значеннями, М. Джонсон назвав{

-топологічними схемами

-метафізичними схемами

-концептуальними схемами

-морфологічними схемами

}

12. У якому році видано «Краткий словарь когнитивных терминов» за редакцією О. Кубрякової{

-1996 р.

-1997 р.

-1998 р.

-1999 р.

}

13. Який ряд учених представляє когнітивний підхід?{

-Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Р. Джекендофф

-Е. Рош, А. Вежбицька, М. Бахтін

-А. Баранов, Г. Почепцов, В. Кононенко

-О. Селіванова, Ю. Степанов, Н. Слухай

}

14. Хто є автором теорії когнітивної метафори{

-Дж. Лакофф

-А. Баранов

-М. Джонсон

-Р. Шенк

}

15. Коли вперше з'явився термін «когнітивна граматики» у статті

Дж. Лаккоффа та Г. Томпсона{

-1975 р.

-1976 р.

-1977 р.

-1978 р.

}

16. Хто автор книги «Тело в мышлении»{

-В. Маслова

-В. Карасик

-М. Джонсон

-В. Жайворонок

}

17. Дж. Лакофф – автор дослідження{

-«Женщины, огонь и опасные предметы»

-«Основы когнитивного мышления»

-«Основы когнитивной лингвистики»

-«Тело в мышлении»

}

18. Який термін вперше використовується В. Герцем у значенні «сукупність внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, які служать для виведення логічних суджень щодо поведінки цих об'єктів»{

-картина світу

-концепт

-концептосфера

-світобачення

}

19. Категоризація – це{

сукупність концептів

здатність людини мислити

здатність емоційно переживати фрагменти дійсності

когнітивне розділення реальності

}

20. Ментальність – це{

-сукупність розумових процесів, що зумовлюють формування картини світу

-інформаційно-емоційне поле свідомості

-мислення

-володіння досвідом

}

21. Хто опублікував статтю «Концепт і слово» в 1928 р. {

-А. Аскольдов

-М. Джонсон

-Г. Штейнталь

-Дж. Лакофф

}

22. Базовою гіпотезою когнітивної лінгвістики є {

-гіпотеза про те, що мисленнєві процеси можна трактувати як процеси оброблення та перетворення ментальних репрезентацій

-гіпотеза про те, що мисленнєві процеси можна трактувати як процеси аналізу та перетворення ментальних репрезентацій

-гіпотеза про те, що мисленнєві процеси можна трактувати як культурно детерміновані процеси

-гіпотеза про те, що мисленнєві процеси можна трактувати як процеси організації та переробки ментальних репрезентацій

}

23. Метою когнітивних досліджень є {

-побудова мовної картини світу

-аналіз мовлення людини

-аналіз мислення людини

-побудова інтегральної картини процесів мовлення, мислення та інтелектуальної поведінки людини

}

24. У центрі когнітивних досліджень знаходиться {

-мова

-мислення

-мовлення

-свідомість

}

25. Мовна здатність у когнітивній лінгвістиці є {

-частиною людської когнітивної діяльності

-способом відтворення процесів пізнання

-засобом комунікації

-засобом передачі думок і почуттів

}

26. Яким ученим вперше було застосовано термін «картина світу» {

-В. Герцем

-Ю. Апресяном

-В. Карасиком

-В. Масловою

}

27. У якому році розроблена теорія когнітивної граматики

Р. Ленекера {

-1970 р.

-1976 р.

-1980 р.

-1990 р.

}

28. Когнітивна граMATика – це {

-галузь когнітивної лінгвістики, що вивчає когнітивне підґрунтя
граматики

-галузь когнітивної лінгвістики, що вивчає когнітивне підґрунтя семантики

-галузь когнітивної лінгвістики, що вивчає когнітивне підґрунтя комунікації

-галузь когнітивної лінгвістики, що вивчає когнітивне підґрунтя семіотики

}

29. Загальний предмет вивчення когнітивної лінгвістики називають {

-когніцією

-когнітивною схемою

-когнітивною моделлю

-базою даних

}

30. Який підхід передбачає вивчення специфіки національної концептосфери від культури до свідомості {

-лінгвоконцептуальний

-лінгвокогнітивний

-семіотичний

-лінгвокультурний

}

31. Когнітивні метафори дослідники поділяють на {

-структурні, орієнтаційні та онтологічні

-функціональні, орієнтаційні та онтологічні

-структурні, емоційні та онтологічні

-структурні, орієнтаційні та образні

}

32. В Україні дослідження у напрямку «Когнітивна теорія літератури» здійснюють {

- Дж. Міллер, О. Селіванова, Н. Слухай
  - Л. Белехова, О. Воробйова, С. Жаботинська
  - Дж. Лакофф, О. Кубрякова, С. Жаботинська
  - В. Вундт, В. Кононенко, А. Вежбицька
- }

33. Основою лінгвістичних досліджень у межах когнітивно-дискурсивної парадигми є {

- семіотичний аспект мовної одиниці
  - комунікація
  - дискурс
  - текст
- }

34. Які вихідні принципи лежать в основі когнітивної лінгвістики {

- антропоцентризм
  - когнітивізм
  - експансіонізм
  - експланаторність
- }

35. Які існують підходи до співвідношення мовної і концептуальної картин світу {

- мовна картина світу є ширшою за концептуальну
  - ідентичність обох картин світу
  - концептуальна картина світу ширша за мовну
  - мовна картина є відображенням природної мови
- }

36. Які рівні представляють модель мовної особистості {

-вербально-семантичний

-когнітивний

-прагматичний або мотиваційний

-концептуальний

}

37. Головними завданнями когнітивної лінгвістики є {

-аналіз мовної компетенції людини

-опис організації внутрішнього лексикону, вербальної пам'яті людини

-пояснення комунікативної діяльності людини

-встановлення співвідношення мовних і мисленневих структур

}

38. Фреймова семантика оперує {

-схемами

-прототипами

-гештальтами

-концептами

}

39. Термін «концепт» є запозиченням із латинської мови та означає {

-збирати

-вбирати в себе

-зерно

-утворювати

}

40. Які науковці визначають когнітивну лінгвістику як науку, що вивчає мову як когнітивний механізм{

-Г. Колшанський

-О. Кубрякова

-О. Потебня

-В. Вундт

}

41. Які вчені відносяться до представників лінгвокогнітивного підходу{

-З. Попова

-О. Кубрякова

-О. Селіванова

-В. Вундт

}

42. Як представники когнітивної семантики називають те, що репрезентує певну предметну галузь{

-концептуальні значення

-семантика

-концептуальні сфери

-концептуальні домени

}

43. В. Красних відносить до вербалістів{

-В. Гумбольдта

-М. Фуко

-З. Попову

-О. Кубрякову

}

44. Яких учених В. Красних відносить до антивербалістів {

-М. Жинкіна

-Б. Серебренникова

-Дж. Лакоффа

-М. Джонсона

}

45. Хто є автором праці «Семантика і когнітивна діяльність» {

-Р. Джекендофф

-А. Баранов

-Р. Шенк

-В. Маслова

}

46. Які когнітивні структури формують сукупність знань та уявлень про феномени екстралінгвістичної та лінгвістичної природи {

-феноменологічні

-лінгвістичні

-предметні

-енциклопедичні

}

47. Які когнітивні структури формують сукупність знань про закони мови {

-феноменологічні

-лінгвістичні

-предметні

-мисленнєві

}

48. Операційною одиницею когнітивної лінгвістики, на думку О. Кубрякової, є {

- фрейм
  - гештальт
  - концепт
  - модель
- }

49. Для когнітивної лінгвістики характерні такі загальні принципові настанови як {

- експансіонізм (виходи в інші науки)
  - антропоцентризм (вивчення мови з метою пізнання її носія)
  - функціоналізм (вивчення всього різноманіття функцій мови)
  - експланаторність (пояснення мовних явищ)
- }

50. Ядром концепту є {

- концептоутворювальне (ключове) слово
  - сміслова домінанта
  - речення
  - текст
- }

II рівень.

Завдання: продовжити та поширити думку:

Охоплення мовцем смислу слова – це... {

}

Набір доменів, відносно яких визначаються семантичні ознаки – це... {

}

Структура репрезентації знань про певну ситуацію (подію) – це...{
}

Мовне значення закріплено за...{
}

Процеси, що пов'язані зі знанням та інформацією, називаються...{
}

Головним поняттям лінгвоконцептології є...{
}

Результатом концептуалізації є формування...{
}

Концепція категоризації в когнітивній лінгвістиці, яка вивчає прототип, – це...{
}

Прикладна семантика, що оперує фреймами та близькими до них пропозиційними структурами, – це...{
}

Теорію семантичних прототипів відображено в працях...{
}

Одиниця структуризації досвіду людини – це...{
}

Мовну свідомість досліджують такі науки, як...{
}

Прототипами, на думку А. Вежбицької, можуть бути...{
}

Один із видів когнітивної свідомості, що забезпечує такий вид діяльності, як оперування мовою, – це...{
}

Картина світу, що отримується в результаті прямого пізнання свідомістю навколишньої дійсності, – це...{

}

Результат фіксації концептосфери вторинними знаковими системами – це...{

}

Концептуальна структура, що слугує контекстом (фоном) для виділення концепту, – це...{

}

III рівень.

Завдання:

Визначте завдання когнітивної лінгвістики в українському мовознавстві {}

Наведіть відомі вам визначення термінів «концепт» та «концептуальна картина світу». Порівняйте визначення {}

Дайте визначення терміна «когніція» та визначіть його сутність за відомими вам працями когнітивістів {}

Наведіть відомі вам визначення терміна «концептосфера». Порівняйте визначення {}

Наведіть відомі вам визначення терміна «фрейм». Порівняйте визначення {}

Яким чином співвідносяться мовна та концептуальна картина світу {}

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ:

1. Когнітивна лінгвістика: витоки та етапи розвитку науки.
2. Місце когнітивної лінгвістики в сучасній науковій парадигмі.
3. Принципи та завдання когнітивної лінгвістики.
4. Сучасні напрями когнітивної лінгвістики.
5. Базові концепції когнітивної граматики в структурі когнітивної лінгвістики.
6. Базові концепції когнітивної семантики в структурі когнітивної лінгвістики.
7. Концепція семантичних примітивів А. Вежбицької.
8. Основні поняття когнітивної лінгвістики.
9. Проблема визначення концепту.
10. Концепти за способом концептуалізації (поняття, уявлення, фрейми, схеми, сценарії).
11. Базові поняття когнітивної лінгвістики: концептуальна картина світу, концептосфера.
12. Категоріальне освоєння дійсності. Проблема категоризації в когнітивній лінгвістиці.
13. Прототипна семантика Е. Рош.
14. Поняття «модель» у когнітивній лінгвістиці.
15. Модель когнітивної метафори (теорія Дж. Лакоффа та М. Джонсона).
16. Специфіка концептуального аналізу в когнітивній лінгвістиці.
17. Методики концептуального аналізу.
18. Поняття культурного концепту.
19. Особливості вербалізації культурного концепту.
20. Типології концептів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Базова література:

1. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1996. 104 с.
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования. Волгоград: ВолГУ, 2007. 400 с.
3. Демьянков В. Понятие и концепт в художественной литературе и научном языке. *Вопросы филологии*. 2001. №1. С. 35–47.
4. Залевская А. А. Психолингвистический подход к проблеме концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики: сб. науч. тр.* Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. С. 36–44.
5. Карасик В. И., Красавский Н. А., Слышкин Г. Г. Лингвокультурная концептология: Учебное пособие к спецкурсу. Волгоград: Парадигма, 2009. 116 с.
6. Колесов В. В. Концепт культуры: образ – понятие – символ. *Вестник СПбГУ. Сер. 2*. 1992. № 3. С. 30–40.
7. Колесов В. В., Пименова М. В. Языковые основы русской ментальности: учебное пособие. Кемерово: Кем-ГУКИ, 2011. Вып. 14. 136 с.
8. Краснобаева-Чорна Ж. В. Сучасна концептологія: концепт життя в українській фраземіці. Донецьк: ДонНУ, 2009. 201 с.
9. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие. М. : Флинта; Наука, 2004. 296 с.
10. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие. Минск : ТетраСистемс, 2005. 56 с.
11. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж: Изд-во «Истоки», 2003. 191 с.
12. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. М.: АСТ: Восток–Запад, 2007. 314 с.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с. С. 365–429.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
15. Скребцова Т. Г. Когнитивная лингвистика: курс лекций. СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2011. 256 с.
16. Слухай Н. В., Снитко О. С., Вільчинська, Т. П. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні: навчальний посібник. К., 2011. 367 с.

17. Тимофеева М. К. Введение в экспериментальную когнитивную лингвистику: учеб. пособие. Новосибирск: Новосиб. гос. ун-т., 2010. 114 с.
18. Фрумкина Р. М. Психолингвистика. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М. : Издательский центр «Академия», 2003. 320 с.

Додаткова література:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие. М. : Флинта, 2010. 288 с.
2. Алефиренко Н. Ф., Корина Н. Б. Проблемы когнитивной лингвистики. Нитра (Словакия): университет им. Константина философа, 2011. 215 с.
3. Аляхнович М. М. Лінгвакультуралогія: даведнік для студэнтаў філалагічных факультэтаў. Брэст, 2007. 71 с.
4. Антология концептов [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. Волгоград: Парадигма, 2005. Т. 1 348 с.; Т. 2. 356 с.; 2006. Т. 3 381 с.
5. Антропаў М. П. Беларуская этналінгвістыка паміж Масквой і Люблінам. Мова-Літаратура-Культура: матэрыялы V Міжнароднай навуковай канферэнцыі (да 80-годдзя Л. М. Шакуна). Мн., 2007. С. 143–145.
6. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. М. : Языки русской культуры, 1999. 896 с.
7. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово. *Русская речь*. Новая серия. Вып. 2. Л., 1928. С. 28–44.
8. Баксанский О. Е., Кучер Е. Н. Нейролингвистическое программирование как практическая область когнитивных наук. *Вопросы философии*. 2005. № 1. С. 82–100.
9. Балуж Т. В. Лингвоконцептуальный анализ художественного текста. Мн., 2005. 113 с.
10. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Постулаты когнитивной семантики. *Известия РАН. Серия литературы и языка*. 1997. Т. 56. № 1. С. 11–21.
11. Беларусь: лингвокультурологический комплекс: пособие для иностранных студентов [под ред. Л. Н. Чумак]. Мн., 2008. 111 с.
12. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04. КНЛУ, 2002. 476 с.
13. Близнюк О. О. Концепти ЖИТТЯ і СМЕРТЬ: лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі паремійного фонду української та італійської мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2008. – 20 с.

14. Блох М. Л. Концепт и картина мира в философии языка. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-i-kartina-mira-v-filosofii-yazyka>.
15. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика. Тамбов : Изд-во ТГУ, 2000. 320 с.
16. Болдырев Н. Н. Диалектные концепты и категории. *Филологические науки*. 2006. № 3. С. 41–50.
17. Болдырев Н. Н. Концепт и значение слова. Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание [под. ред. И. А. Стернина]. Воронеж: ВГУ, 2001. С. 25–35.
18. Болдырев Н. Н. Принципы и методы когнитивных исследований языка. *Принципы и методы когнитивных исследований языка: сб. науч. тр.* Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2008. С. 11–29.
19. Болотнова Н. С. Когнитивное направление в лингвистическом исследовании художественного текста. *Поэтическая картина мира: слово и концепт в лирике Серебряного века* : Мат-лы VII Всероссийского научно-практического семинара. Томск: Изд-во ТГПУ, 2004. С. 7–19.
20. Болотов В. И. А. А. Потехня и когнитивная лингвистика. *Вопросы языкознания*. 2008. № 2. С. 82–96.
21. Борисов О. О. Мовні засоби вираження емоційного концепту СТРАХ: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англomовної художньої прози): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2005. 20 с.
22. Бочкарев А. Е. Семантический словарь. Нижний Новгород, 2003. 200 с.
23. Бусыгина И. Sum ergo cogito. Политический мини-лексикон. М., 2006. 240 с.
24. Васильев В. П. Ассоциативное поле как экспонент концепта. *Вестник Кемеровского государственного университета*. Сер. Филология. 2002. Вып. 4. С. 24–43.
25. Ваховська О. В. Вербалізація концепту ГРІХ в англomовному дискурсі XIV–XXI століть: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2011. 20 с.
26. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. М. : Языки славянской культуры, 2001. 287 с.
27. Вежбицкая А. Семантика, культура и познание: Общечеловеческие понятия в культуроспецифических контекстах. *Thesis*. М. , 1993. Вып. 3. С. 185–206.
28. Величковый Б. М. Когнитивная наука: Основы психологии познания: в 2 т. Т. 2. М. : Смысл: Изд. Центр «Академия», 2006. 432 с.

29. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, речеповеденческих тактик и сапиентемы. М. : Индрик, 2005. 1037 с.
30. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст. : [монографія]. Тернопіль : Джура, 2008. 424 с.
31. Володина Д. Н. Концепт «тоска» в структуре языковой личности Р. М. Рильке. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2012. № 7 (18): в 2-х ч. Ч. II. С. 52–56.
32. Воркачев С. Г. К апологии лингвокультурного концепта. *Studia selecta: избранные работы по теории лингвокультурного концепта*. Волгоград : Парадигма, 2013.
33. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин». *Язык, сознание, коммуникация*. Вып. 24. М., 2003. С. 4–12.
34. Воркачев С. Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа: монография. Краснодар: ТУКГУ, 2002. 142 с.
35. Воркачев С. Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: истоки и цели. *Филологические науки*. 2005. № 4. С. 76–83.
36. Воркачев С. Г. Лингвокультурная концептология и её терминосистема: (продолжение дискуссии). *Политическая лингвистика*. 2014. № 3 (49). С. 12–20.
37. Воркачев С. Г. Лингвокультурная концептология: становление и перспективы. *Известия РАН. Серия литературы и языка*. 2007. Т. 66. № 2. С. 13–22.
38. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72.
39. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии. *Теоретическая и прикладная лингвистика: Межвуз. сб. науч. тр.* Воронеж : ВГУ, 2002. Вып. 3. С. 79–95.
40. Воркачев С. Г. Российская лингвокультурная концептология: современное состояние, проблемы, вектор развития. *Изв. РАН. Сер. литературы и языка*. 2011. Т. 70, № 5. С. 64–74.
41. Воробйова О. П. Концептология в Украине: обзор проблематики. *Лингвоконцептология: перспективные направления: монография*: [под ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко, И. В. Недайновой]. Луганск, 2013. С. 10–37.
42. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісник КНЛУ. Сер. Філологія*. 2011. Т. 14, № 2. С. 53–64.

43. Воробйова О. П. Когнітологія як експерієнційний міф: методики концептуального аналізу тексту. *Актуальні проблеми філологічної науки та педагогічної практики: Тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Дніпропетровськ: ДНУ, 2011. С. 8–10.
44. Воротников Ю. Л. Врожденные концепты, семантические кварки и смысловые исходы. *Филологические науки*. 2007. № 3. С. 47–52.
45. Гаврилова М. В. Концепт «власть» в инаугурационных выступлениях российских президентов. *Социология власти*. 2011. № 8. С. 43–52.
46. Гагарин С. Н. Англо-русский толковый вербализационный словарь ключевых концептов политики. М. : Классикс Стиль, 2005. 208 с.
47. Голованевский А. Л. Идеологически-оценочный словарь русского языка XIX – начала XX вв. Брянск, 1995. 170 с.
48. Голубовська І. О. Душа і серце в національно-мовних картинах світу (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов). *Мовознавство*. 2002. № 4–5. С. 40–47.
49. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. К. : Логос, 2004. 284 с.
50. Грузберг Л. Концепт, или отчего Америка – концепт, а Финляндия – нет? *Филолог: научно-методический журнал ПГПУ*. 2002. № 1. С. 58–61.
51. Гумбольдт фон В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода. *История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях*. М. : Госучпедиздат м-ва просвещения РСФСР. 1964. Ч. 1. С. 68–86.
52. Дементьев В. В. Об оценочности и абсолютизации в лингвистических исследованиях: к дискуссии А. Д. Шмелева с А. В. Павловой и М. В. Безродным о «лингвонарциссизме». *Политическая лингвистика*. 2012. № 1 (39). С. 11–16.
53. Демьянков В. З. «Концепт» в философии языка и в когнитивной лингвистике. *Концептуальный анализ языка: современные направления исследования*. Сб. науч. тр. М.–Калуга: ИП Кошелев А. Б., Изд-во «Эйдос», 2007. С. 26–33.
54. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода. *Вопросы языкознания*. 1994. № 4. С. 17–33.
55. Дженкова Е. А. Ассоциативная характеристика концептов вины и стыда в немецком и русском социумах (на материале экспериментальных данных). *Вопросы психолингвистики*. 2008. № 7. С. 93–97.

56. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования. *Лінгвістичні студії*. Випуск II. Черкаси : Сіяч, 1997. С. 3–11.
57. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. К., 2006. 703 с.
58. Загнітко А. Класифікаційні типології концептів. *Лінгвістичні студії*. 2010. Вип. 21. С. 12–21. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2010_21_4.
59. Залевская А. А. Психолінгвістическіе ісследованія. Слово. Текст: Избранные труды. М. : Гнозис, 2005. 543 с.
60. Зализняк А. А., Левонтина И. Б., Шмелев А. Д. Ключевые идеи русской языковой картины мира. М. : Языки славянской культуры, 2005. 540 с.
61. Замятин Д. Н. Метагеографический словарь. Пространство образов и образы пространства. М. : Аграф, 2004. 512 с.
62. Зусман В. Г. Концепт в системе гуманитарного знания. *Вопросы литературы*. 2003. № 2.
63. Зусман В. Г. Межкультурная коммуникация и национальная концептосфера. *Лингвострановедение: методы анализа, техника обучения. Второй межвузовский семинар по лингвострановедению*. Сборник статей в 2-х ч. Ч. 1. М., 2004. С. 27–53.
64. Ильин М. В. Предисловие. *Концептуализация политики: Сборник статей*. М., 2001. С. 5–10.
65. Ильин М. В. Слова и смыслы. Опыт описания ключевых политических понятий. М. : РОССПЭН, 1997. 432 с.
66. Ильин М. В., Цымбурский В. Л. Открытое общество: от метафоры к её политической рационализации (исходный миф и его самокритика). М. : МОНФ, 1997. с.
67. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології). К. : ВД Дмитра. Бураго, 2006. 328 с.
68. Іващенко В. Л. Науковий концепт і наукове поняття: проблема диференціації. *Українська мова*. 2005. № 3. С. 62–76.
69. Іващенко В. Л. Матеріали до Словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики. *Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць*. К., 2006. Вип. 14. С. 148–162.
70. Ізотова Н. П. Текстовий концепт ШЛЯХ ДО СЛАВИ в англійськомовних біографічних романах ХХ століття: семантико-когнітивний та нарративний аспекти: дис. ... канд. філол. наук. К., 2006. 252 с.

71. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя). К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. 292 с.
72. Камалова А. А. Когнитивная лингвистика в России (краткий обзор). Концепты культуры в языке и тексте: теория и анализ. Olsztyn, 2010. S. 23–41.
73. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке. Языковая личность: Культурные концепты: сб. научных трудов. Волгоград-Архангельск: Перемена, 1996. С. 3–16.
74. Карасик В. И. Языковая матрица культуры. М. : Гнозис, 2013. 320 с.
75. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М.: Гнозис, 2004. 390 с.
76. Карасик В. И. Языковые ключи. Волгоград: Парадигма, 2007. 520 с.
77. Карасик В. И., Дмитриева О. А. Лингвокультурный типаж: к определению понятия. *Аксиологическая лингвистика: Лингвокультурные типажи: Сб. науч. тр.* Волгоград: Парадигма, 2005. 310 с. С. 5–25.
78. Карасик В. И. Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики: сб. научн. трудов / [под ред. И. А. Стернина]*. Воронеж: ВГУ, 2001. С. 75–80.
79. Караулов Ю. Н. От словаря языка писателя к познанию его мира. Язык как материя смысла : сб. ст. к 90-летию академика Н. Ю. Шведовой. М. : Азбуковник, 2007. С. 636–649.
80. Касевич В. Б. О когнитивной лингвистике. *Актуальные проблемы современной лингвистики*. М. : Флинта: Наука, 2008. С. 192–200.
81. Ключевский В. О. Терминология русской истории. Сочинения: В 9 т., т. 6. М., 1989. С. 94–224.
82. Кобрина Н. А. Когнитивная лингвистика: истоки становления и перспективы развития. Когнитивная семантика. Тамбов, 2000. Ч. 2. С. 170–175.
83. Коваль В. И. Гендерно маркированные концепты и их вербализация в художественных текстах. *Язык и текст в аспекте гендерной лингвистики: монография*. Гомель, 2007. С. 128–203.
84. Колесник О. С. Мовні засоби відображення міфологічної картини світу: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі давньоанглійського епосу та сучасних британських художніх творів жанру фентезі): дис. ... канд. філол. наук. К., 2003. 300 с.

85. Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси. Л., 1986. 311 с.
86. Колесов В. В. Язык и ментальность. СПб.: Петербургское Востоковедение, 2004. 368 с.
87. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу К., Івано-Франківськ: Видавництво «Гостинець», 2004. 192 с.
88. Кононенко В. І. Концептологія в лінгвістичному аспекті. *Мовознавство*. 2006. № 2–3. С. 111–117.
89. Кононенко В. І. Мова у контексті культури. К.–Івано-Франківськ: «Плай» ЦІТ ПНУ, 2008. 390 с.
90. Кононенко В. І. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов). *Мовознавство*. 1996. № 6. С. 39–46.
91. Кононенко В. І. Словник символів культури України. Івано-Франківськ: Видавництво «Гостинець», 2002. 248 с.
92. Кононенко В. І. Сміслові конотації у структурі тексту. *Мовознавство*. 2010. № 2–3. С. 146–155.
93. Корольова А. В. Діахронічний вектор дослідження структур свідомості й мислення. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2011. Т. 4, № 1. С. 52–58.
94. Коч Н. В. Генезис восточнославянской концептосферы в языковом и культурном отражении: монографія. Николаев : Илион, 2010. 440 с.
95. Коч Н. В. Лингвокультурный типаж средневекового аскета в памятниках древнерусской письменности. *Вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика»*. Вип. 17. Херсон: Вид-во ХДУ, 2013. С. 220–226.
96. Кравченко В. Базові метафоричні моделі з концептом Європа у політичному дискурсі. *Семантика мови і тексту: Зб. ст. VIII Міжнар. наук. конф.* Івано-Франківськ : Плай, 2003. С. 271–274.
97. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация). М.: Диалог, 1998. 352 с.
98. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? М. : Гнозис, 2003. 376 с.
99. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / [под общей ред. Е. С. Кубряковой]. М. : МГУ, 1996. 245 с.
100. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука. *Вопросы языкознания*. 1994. № 4. С. 34–47.

101. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. № 1. С. 6–17.

102. Кубрякова Е. С. Семантика в когнитивной лингвистике. (О концепте контейнера и формах его объективации в языке). *Известия РАН. Серия «Литература и язык»*. 1999. № 5–6. С. 3–6.

103. Лакофф Д. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении. М. : Языки славянской культуры, 2004. 792 с.

104. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование. *Язык и интеллект. Из книги «Женщины, огонь и опасные предметы»*. М. : Прогресс, 1996. С. 143–185.

105. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты. *Новое в зарубежной лингвистике*. М. : Прогресс, 1981. Вып. X. С. 350–368.

106. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов. *Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка*. М. : Прогресс, 1988. Вып. XXIII. С. 12–51.

107. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём. Теория метафоры: сборник / [общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. М. : Прогресс, 1990. С. 387–416.

108. Левонтина И. Б., Шмелев А. Д., Зализняк А. А. Константы и переменные русской языковой картины мира. М. : Языки славянских культур, 2012. 696 с.

109. Левченко Е. Украинская концептосфера и симболарий (лингвокультурологический аспект). *Славянские языки в свете культуры: Сборник научных статей*. М. , 2006. С. 49–66.

110. Лингвоконцептология: перспективные направления: монография / под. ред. А. Э. Левицкого и др. Луганск : Изд-во ГУ «ЛНУ имени Тараса Шевченко», 2013. 624 с.

111. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования: Монография / Под общ. ред. С. Г. Воркачева. Волгоград : Перемена, 2007. 400 с.

112. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка. *Известия РАН, Сер. лит. и яз.* 1993. Т. 52. № 1. С. 3–9.

113. Логический анализ языка. Культурные концепты: Сборник статей / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. М. : Наука, 1991. 204 с.

114. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. М. : Языки русской культуры, 1996. 464 с.

115. Луньова Т. В. Лексикалізований концепт ГАРМОНІЯ в сучасній англійській мові: структура і комбінаторика: дис. ... канд. філол. наук. К., 2006. 352 с.

116. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению похода. *Концепты. Научные труды Центроконцепта*. Вып. 1. Архангельск: Изд-во Помор. ун-та, 1997. С. 11–35.
117. Макаренко В. П. Политическая концептология: первые итоги разработки. *Политическая концептология*. 2009. № 1. С. 79–116.
118. Манакін В. М. Мова і загальна симетрія універсуму. *Мовознавство*. 2011. № 3. С. 26–40.
119. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
120. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию: Учебное пособие. М. : ИЦ «Академия», 1997. 206 с.
121. Маслова В. А. Краткий лингвокультурологический словарь-справочник: культурное пространство Витебщины. Витебск, 2011. 164 с.
122. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учебное пособие. М. : ИЦ «Академия», 2001. 208 с.
123. Маслова В. А. Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой: Учебное пособие. М., 2004. 255 с.
124. Маслова В. А. Номо *lingualis* в культуре: монография. М. : Гнозис, 2007. 318 с.
125. Мех Н. Концепт розум у науковій картині світу. *Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць*. Вып. 6. К., 2005. С. 61–64.
126. Мещанинов И. И. Понятийные категории в языке. *Труды Военного института иностранных языков*. Вып. 1. М., 1945. С. 5–15.
127. Минский М. Фреймы для представления знаний. М. : Энергия, 1979. 152 с.
128. Морозова Е. И. Ложь как дискурсивное образование: лингвокогнитивный аспект : монография. Харьков: Экограф, 2005. 300 с.
129. Неретина С. С. Послесловие к книге: Этьен Жильсон. *Философия в средние века*. М. : Культурная революция; Республика, 2010. 678 с.
130. Нерознак В. П. Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины. *Язык. Поэтика. Перевод: Сб. науч. тр. МГЛУ*. Вып. 426. М. : Изд-во МГЛУ, 1996. С. 112–116.
131. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу у поезиці Шекспіра : монографія. Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП, 2008. 364 с.
132. Огаркова Г. «Кохання» як науковий емоційний концепт. *Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр.* К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. С. 55–59.
133. Онищенко М. Медведев-Путин в современной русской концептосфере: концептуальное единство или оппозиция? *Политическая*

лінгвістика. Екатеринбург ГОУ ВПО «Урал.гос.пед.ун-т», 2011. Вып. 3 (37). 272 с. С. 129–143.

134. Опыт словаря нового мышления / под общ. ред. М. Ферро, Ю. Афанасьева. М. Прогресс, 1989. 560 с.

135. Павлова А. В., Безродный М. В. Хитрушки и единорог: из истории лингвонарциссизма. *Политическая лингвистика*. 2011. № 4 (38). С. 11–20.

136. Паршин П. Б. Теоретические перевороты и методологический мятеж в лингвистике XX века. *Вопросы языкознания*. 1996. № 2. С. 19–42.

137. Пименова М. В., Колесов В. В. Исследование ментальности русского народа. *Языковые основы русской ментальности*. Кемерово: Кем-ГУКИ, 2011. 136 с. С. 73–130.

138. Писаренко В. И. О когнитивной лингвистике и семантике термина «когнитивный». М. : Флинта: Наука, 2008. С. 200–206.

139. Победоносцев К. П. Московский Сборник. СПб., 1996. С. 80–275.

140. Поліна Г. В. Мовна об'єктивізація концепту БОГ в англійському дискурсі XIV–XX століть: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2004. 20 с.

141. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира*. М. : Наука, 1988. С. 8–70.

142. Потапенко О. І., Дмитренко М. К., Потапенко Г. І., Куйбіда В. В., Коцур В. П. Словник символів. К. : Редакція часопису «Народознавство», 1997. 156 с.

143. Потапенко С. І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу): Монографія. К. : КНЛУ, 2004. 360 с.

144. Потебня А. А. Мысль и язык. К. : СИНТО, 1993. 192 с.

145. Приходько А. М. Концепт як об'єкт зіставного мовознавства. *Мова. Людина. Світ: До 70-річчя проф. М. Кочергана: Збірник наукових статей*. К., 2006. С. 212–220.

146. Приходько А. Н. Концепт в дискурсах vs концепты в дискурсе. *Дискурс, концепт, жанр : коллект. моногр.:* [отв. ред. М. Ю. Олешков]. Нижний Тагил: НТГСПА, 2009. С. 125–139.

147. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.

148. Радзієвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість: монографія. К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2012. 491 с.

149. Рахилина Е. В. Идеи и идеологи когнитивной семантики. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость. М. : Русские словари, 2000. 416 с. С. 342–379.
150. Рахилина Е. В. Когнитивная семантика: история, персоналии, идеи, результаты. Семиотика и информатика. М., 1998. Вып. 36. С. 274–323.
151. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. М. : Наука, 1988. 216 с.
152. Рудакова А. В. Когнитология и когнитивная лингвистика. Воронеж: Истоки, 2004. 80 с.
153. Руднев В. П. Энциклопедический словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты. 3-е изд. М. : Аграф, 2009. 543 с.
154. Русанівський В. М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності. *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 3–13.
155. Русанівський В. М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі. *Мовознавство*. 2004. № 4. С. 3–8.
156. Русский идеографический словарь: Мир человека и человек в окружающем его мире / под ред. Н. Ю. Шведовой. М. : ИРЯ, 2004. С. 71–135.
157. Русское культурное пространство: Лингвокультурологический словарь. Вып. 1. М. : Гнозис, 2004. 318 с.
158. Садоўская А. Л. Этналінгвістычная лексікаграфія. *Беларуская філалогія: зборнік навуковых прац маладых вучоных, прысвечаны 90-годдзю БДУ*. Мн., 2011. С. 78–90.
159. Сартори Дж. Искажение концептов в сравнительной политологии. «Полис» (*Политические исследования*): *Научный культурно-просветительский журнал*. М. 2003. № 3. С. 67–77.
160. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология. К. : Изд-во украинского Фитосоциологического центра, 2000. 248 с.
161. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.
162. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М. : Прогресс: Универс, 1993. 656 с.
163. Словарь к творениям Достоевского. Не должно отчаиваться / Сост. Митрополит Антоний (А. П. Храповицкий). София, 1921. 2-е изд. М., 1998. 192 с.
164. Слухай Н. В. Лингвистика сферы сакрального: русская культурно-языковая традиция (введение). *Біблія і культура*. Вип. 10. Чернівці: Рута, 2008. С. 116–124. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.tree-and-leaf.ardalibrary.net/myth.htm>.

165. Слухай Н. В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 167 с.

166. Слухай Н. В. Художній образ у дзеркалі міфу етносу: М. Лермонтов, Т. Шевченко (лінгвосеміотичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.02, 10.02.01. К., 1996. 48 с.

167. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты: монография. Волгоград: Перемена, 2004. 340 с.

168. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе: монография. М. : Academia, 2000. 128 с.

169. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. М. : Академия, 2000. 128 с.

170. Слышкин Г. Г. Текстовая концептосфера и ее единицы. *Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики*. Волгоград: Перемена, 1999. С. 5–19.

171. Снапкоўская С. В. Педагагічная канцэпталогія Вацлава Ластоўскага ў кантэксте беларускай культуры. *Весці БДПУ*. Серыя 2. 2008. № 4. С. 82–86.

172. Соколовська Ж. П. Картина світу та ієрархія сем. *Мовознавство*. 2002. № 6. С. 87–91.

173. Соловьева Н. И. Актуализация лингвокультурного концепта «бык» в испанской языковой картине мира : автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 2009. 24 с.

174. Солсо Р. Когнитивная психология. М. : Тривола, 1996. 600 с.

175. Сорокин Ю. А. Две дискуссионные реплики по поводу когнитивного «бума». *Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста*. Волгоград : Перемена, 2003. Ч. 1. С. 283–294.

176. Старко В. Ф. Концепт ГРА в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов): автореф. ... дис. канд. філол. наук. К., 2004. 16 с.

177. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства. Изд.2-е. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. 336 с.

178. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. 824 с.

179. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. М. : Языки русской культуры, 2007. 248 с.

180. Степанов Ю. С. «Понятие», «концепт», «антиконцепт». Векторные явления в семантике. *Концептуальный анализ языка*:

современные направления исследования. Сб. науч. тр. М.–Калуга: ИП Кошелев А. Б., Изд-во «Эйдос», 2007. С. 19–26.

181. Степанов Ю. С. Язык и метод. К современной философии языка. М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. 340 с.

182. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание* [под. ред. И. А. Стернина]. Воронеж: ВГУ, 2001. 182 с. С. 58–69.

183. Стернин И. А. Может ли лингвист моделировать структуру концепта? *Когнитивная семантика*. Ч. 2. Тамбов, 2000. С. 13–17.

184. Стернин И. А. Национальная специфика мышления и проблема лакунарности. *Связи языковых единиц в системе и реализации: Межвузовский сборник научных трудов*. Тамбов: Изд-во ТГУ, 1997. С. 22–31.

185. Стернин И. А., З. Д. Попова Интерпретационное поле национального концепта и методы его изучения. *Культура общения и ее формирование*. Вып. 8. Воронеж, 2001. С. 27–30.

186. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові: монографія. К. : ВД Дмитра Бураго, 2010. 240 с.

187. Телия В. Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. М. : Наука, 1988. С. 173–203.

188. Терехова С. І. Функціонально-семантична репрезентація топонімічних концептів (на матеріалі української, російської та англійської мов). *Мовознавство*. 2005. № 6. С. 47–56.

189. Троць О. В. Вербалізація концепту ДОЛЯ у давньогерманських мовах: етнокультурний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук. К., 2008. 20 с.

190. Трубачев О. Н. Славянская филология и сравнительность. От съезда к съезду. *Славянское языкознание. XII Международный съезд славистов: Доклады российской делегации*. М., 1998. С. 3–33.

191. Убийко В. И. Концептосфера внутреннего мира человека в русском языке: *Функционально-когнитивный словарь*. Уфа, 1998. 737 с.

192. Українська лінгвокультурологія: навч. посібн. для студентів зі спеціальності «Українська мова і література» [за заг. ред. проф. О. І. Потапенка]. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М., 2014. 350 с.

193. Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку. *Новое в лингвистике*. М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. Вып. 1. С. 135–167.

194. Урысон Е. В. Языковая картина мира vs обиходные представления (модель восприятия в русском языке). *Вопросы языкознания*. 1998. № 2. С. 3–21.

195. Усталов Д. А., Созыкин А. В. Комплекс программ автоматического построения семантической сети слов. *Вестник ЮУрГУ. Серия: Вычислительная математика и информатика*. Т. 6. 2017. № 2. С. 69–83.

196. Фёдоров Е. И. Представление концептов «власть» и «сила» в дискурсе А. И. Солженицына. *Научная жизнь*. 2009. № 3. С. 58–63.

197. Филарет, Митрополит Минский и Слуцкий. Совесть как ключевое понятие воспитания. *Проблемы управления*. 2011. № 1. С. 140–141.

198. Фрумкина Р. М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога (концепт, категория, прототип). *Науч.-техн. инф. Сер. 2. Информ. процессы и системы*. М., 1992. № 3. С. 2–7.

199. Хабаров С. П. Представление знаний в информационных системах [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.habarov.spb.ru>.

200. Хайруллина Д. Д. Понятие картины мира и ее разновидности. *Научная жизнь*. 2009. № 1. С. 79–81.

201. Харкевич Г. І. Відображення стану тривоги персонажа в англomовній художній прозі: семантико-когнітивний та наративний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук. К., 2007. 20 с.

202. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии. М. : Флинта-Наука, 2004. 184 с.

203. Цивьян Т. В. Лингвистические основы балканской модели мира [ред. В. Н. Топоров]. М. : Наука, 1990. 207 с.

204. Чейф У. Роль интроспекции, наблюдения и эксперимента в понимании мышления. *Вопросы языкознания*. 2008. № 4. С. 78–88.

205. Черникова Н. В. Актуальные концепты и их лексические репрезентанты. *Филологические науки*. 2007. № 6. С. 71–80.

206. Шамаева Ю. Ю. Методологические проблемы нейросетевого моделирования распознавания вербализованных концептов эмоций. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна*. 2010. № 896. С. 6–12.

207. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций. М. : Гнозис, 2008. 416 с.

208. Шмелев А. Д. Всегда ли научное изучение русского языка является проявлением «лингвонарциссизма»? *Политическая лингвистика*. 2011. № 4 (38). С. 21–33.

209. Шмелёв А. Д. Ключевые идеи русской языковой картины мира и межкультурная коммуникация. *Коммуникация: концептуальные и прикладные аспекты*. Ростов н/Д: Изд-во ИУБиП, 2004. С. 29–30.
210. Шмелев А. Д. Русская языковая модель мира: Материалы к словарю. М. : Языки славянской культуры, 2002. 224 с.
211. Штерн И. Б. Энциклопедия в зеркале когнитивной парадигмы. *НТИ*. Сер. 2. 1998. № 1. С. 1–11.
212. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник. К. : Артєк, 1998. 336 с.
213. Щербин В. К. Белорусская концептология: на этапе самоопределения. *Etnolingwistyka: Problemy języka i kultury*. 2009. Т. 21. S. 171–185.
214. Щербин В. К. Общая и специальная концептография. *Слово и словарь = Vocabulum et vocabularium: сборник научных трудов по лексикографии* / Отв. ред. Л. В. Рычкова. Гродно, 2005. С. 26–31.
215. Щербин В. К. Типы концептов и концептуариев. *Русская словесность как основа возрождения русской школы: Материалы Международной научно-практической конференции*. Липецк, 2008. С. 142–149.
216. Щербін В. Українська концептологія і концептографія: погляд із Білорусі. *Українська мова*. 2008. № 3. С. 26–40.
217. Яворська Г. М. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації). *Мовознавство*. 1999. № 2–3. С. 43–49.
218. Язык и интеллект [сост. и вступ. ст. В. В. Петрова]. М. : Прогресс, 1996. 416 с.
219. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира: (модели пространства, времени и восприятия). М. : Гнозис, 1994. 344 с.
220. Яремко Я. П. Стратифікація концепту. *Мовознавство*. 2009. № 1. С. 60–69.
221. Bishop C. M. *Neural networks for pattern and concept recognition*. Oxford: Oxford University Press, 2007. 482 p.
222. Croft W. and Cruse D. A. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 356 p.
223. Lakoff G. and Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago; London: The University of Chicago Press, 1980. 242 p.
224. Lakoff G. and Turner M. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1989. 230 p.
225. Fillmore Charles J. Frame semantics. In: *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul, Hanshin Publishing Co., 1982. Pp. 111–137.

Навчальне видання

КОЧ

Наталя Володимирівна